

AZ ÓSZÖVETSÉGI PRÓFÉCIÁK ÉRTELMEZÉSE AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN¹

RUFF TIBOR

„Két tévedés: 1. ha mindent betű szerint értelmezzük; 2. ha mindent rejtett érteleme szerint értelmezzük.”

„Aki úgy értelmezi az Írást, hogy értelmét nem magából az Írásból veszi, az ellensége az Írásnak.”

Blaise Pascal: *Gondolatok*, ford. Pödör László, Budapest: Gondolat, 1983, 648, 900.

Több mint kétezer éve zajlik, és máig nem zárult le a felmérhetetlen jelentőségű és alapvető hermeneutikai vita a zsidóságon és a kereszténységen belül, valamint kettejük között is arról, hogy a Biblia mely szövegrészeit kell szó szerint venni, s melyeket valamilyen átvitt, képes (metaforikus, szimbolikus, allegorikus stb.) értelemben.

Az erre a kérdésre adott különböző válaszok szerint nagymértékben eltérő értelmezések keletkeztek, melyek más-más életformákat és erkölcsi elveket írnak elő a hívők számára (például kinek mely parancsok kötelezőek a mózesi Törvényből, s melyek nem); a prófétáktól kinyilatkoztatott jövő teljesen különböző képeit eredményezték (például: hogyan valósul meg a messiási királyság, lesz-e Izraelnek állami helyreállítása akkor majd a történelemben, vagy sem); s mindezekből nagyon különböző egyéni és közösségi magatartások, elvárások, szervezetek, politikai programok és cselekvések fakadtak, amelyek a hit, a vallás és az erkölcs emberi egzisztenciát a legmélyebben érintő volta miatt rendkívüli szenvedélyeket, a vitákon túlmenően néha több évtizedes háborúkat is korbácsoltak, milliók életét követelve vagy tönkretéve.

Mindez azért is meglepő, mert az Újszövetség mintegy nyolcszáz ószövetségi idézetet vagy utalást tartalmaz és értelmez, azaz – legalábbis az Ó- és Újszövetséget egységes Szentírásnak tekintő kereszténység esetében – bőséges anyagot nyújt egy olyan hermeneutikai kutatás számára, amelyből teljesen részletesen és alaposan fel lehet tárni a Biblia saját, belső önr értelmezését.² Hiszen a keresztény Biblia ekként két nagy részből áll, amelyek közül a második folyamatosan, gaz-

¹ Ez a tanulmány az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának filozófia szakára beadott és megvédett szakdolgozat (mely „*Adalékok a Szellem exegéziséhez*” címen megjelent a *Határ* 1994/1-2. számában) átdolgozott és bővített változata.

² A bibliai hermeneutika történetével, irányzataival olyan mennyiségű szakirodalom foglalkozik, hogy ezek feldolgozására még említés szintjén sem vállalkozhatunk. Néhány fontosabb mű magyar nyelven: Fabiny 1994; Ricoeur 1995; Körtner 1999.

dagon és apró részletekig menően értelmezi az elsőt, s így túl a konkrét interpretációk sokaságán általános formai mintát, paradigmát is ad a Biblia immanens, saját elvei szerinti hermeneutikájára. Ugyanaz az örök és soha meg nem változó Szellem, amely az Ószövetségben kinyilatkoztatásokat adott, a keresztények számára éppoly kinyilatkoztatott tekintéllyel értelmezi is saját mondatait az Újszövetségben, s ezzel lehetőséget ad a Biblia saját, belső hermeneutikai elveinek teljes feltárására. A keresztény Biblia e kettős szerkezete tehát egyáltalán nem hagy bennünket sötétségben az egész szent szövegtörzs immanens hermeneutikája, és annak valamennyi elve és szabálya felől, hanem az teljes világossággal ragyoghat azok számára, akik erre a kutatásra lelkiismeretesen rászánják magukat, hiszen – mint e kutatás során szembesülünk vele – igen összetett, bonyolult, árnyalt tudományról van szó, amelyről elmondható, hogy nemcsak az ördög, de Isten is gyakran a részletekben búvik meg, így az eligazodás mély alaposságot, a legapróbb összetevőikig (esetenként szavak, sőt toldalékok vagy mondat szerkezetek, szórendek jelentéséig) lehatoló elemzések sokaságát, mindezek egységben való látásának építését, és a legőszintébb lelkiismeretességet követeli meg. Mind a zsidó, mind a keresztény hagyomány jól tudja, és hirdeti is, hogy ez egyénileg élet-hossziglan, közösségi szempontból pedig az egyéni életidőn is túlnyúló küldetés, amelyet mind az Ó-, mind az Újszövetség az ember egyik legfőbb életfeladatának mond.

Meglepő tehát, hogy mindezek ellenére ekkora, mindmáig tartó káosz alakult ki a történelem során éppen ebben az – Isten részéről – világosan kinyilatkoztatott kérdésben. A zsidóság és a kereszténység történelmének és hagyományainak valamelyes ismerete azonban elegendő ahhoz, hogy hamar belássuk, mi okozza ezt a zűrzavart: az egyéni és közösségi normarendszerek (melyek szinte mindig tartalmazznak Biblián kívüli eredetű szempontokat) és az ezekhez való mély kötődések, a téma mindenkor rendkívüli politikai-hatalmi jelentősége, az ezekhez kötődő nagy gazdasági érdekek, valamint a mindkét oldalon ezek befolyásától egyáltalán nem mentes hagyománytömegek különösen a fentebb említett utolsó kritérium teljesülését akadályozzák meg: az őszinte lelkiismeretességet.

Manapság sokan menekülnek a „bulvár- és vulgár-agnosztikus”, hazug közhely cinikus szavai mögé: „Ó, a Bibliát olyan sokféleképpen lehet értelmezni” – meg sem gondolva közben, hogy ez az állítás voltaképpen a szavaival világmindenséget teremtő Istent azzal vádolja, hogy nem tud – vagy nem akar – világosan és közérthetően beszélni azokhoz, akik pedig egyedül benne bíznak, hogy életükhöz igaz és egyértelmű eligazítást kaphassanak, de utána mégis számon kéri őket ebből fakadó hibáikért; vagyis ebben az esetben Isten nem lehetne jó és mindenható, ez pedig képtelenség. Az emberi lelkiismeret – amelybe Pál apostol szerint be van írva Isten erkölcsi törvénye, azaz ennyiben maga is kinyilatkoztatás-hordozó – tanúságot tesz arról, hogy ha Isten nem fogalmazna világosan, pontosan, árnyaltan és mindenki számára érthetően akaratáról, akkor nem is várhatná el, hogy azt bárki teljesítse – s ha ezek után még el is számoltatna és megbüntetne bennünket azért, mert azt nem tudtuk emiatt teljesíteni, akkor rosszabb lenne egy pszichopata zsarnoknál is, nem lenne méltó a tiszteletünkre, és egyenesen kötelességünk lenne elhagyni. De ez nyilvánvalóan nem lehet így, legalábbis azok számára, akik hisznek – így nem marad más út, mint posztulálni, hogy a Szentírás valójában világosan megérthető. Természetesen kizárólag saját belső elvei, szabályai szerint.

Ezért az őszinte lelkiismeretesség kritériuma arra kötelez bennünket, hogy minden egyéni, közösségi, gazdasági, politikai-hatalmi, világnézeti vagy bármilyen más Biblián kívüli érdeket és szempontot, valamint mindkét hordozó közösség – a zsidóság és az egyház – minden nem kinyilatkoztatott – azaz Biblián kívüli – hagyományát a DESCARTES-i módszertani szkepszis alkalmazásával zárójelbe tegyük, és alapos kritikának vessük alá, vagyis kizárólag a Szentírás immanens hermeneutikáját tárjuk fel, emezektől megtisztítva. Ebben pedig egyáltalán nem vagyunk magunkra hagyatva, hiszen mint fentebb mondtam, a keresztény Biblia két fő része, láthatólag isteni szándéknak megfelelően egymást értelmezve feltárja a Mindenható öntelmezését.

A szöveg szó szerinti, illetve átvitt-képes értelme dichotómiájának problémája elsősorban két nagy területen okoz máig is súlyos, történelemformáló erejű zavart: 1. az etikát érintően az isteni parancsok (ezen belül főként a mózesi Törvény és annak további ó- és újszövetségi értelmezései) vonatkozásában, valamint 2. a történelmi jövővel kapcsolatban (ezen belül is az Izrael isteni helyreállítása kérdésének jelenünkben zajló válságában) pedig a próféta szövegek értelmezése terén.

Ez a tanulmány a második kérdéskör néhány hermeneutikai alapelvét kívánja alapos és részletes elemzéssel feltárni.

Mindenekelőtt a címben megjelölt témát szeretném pontosabban meghatározni, és elhatárolni a nem közvetlenül idevonatkozóktól. Eszerint először is meg kell különböztetnem az általam vizsgált „prófécia típust” attól, amelyről a szakirodalom legnagyobb része szól, ti. az ún. „reálprófeciától” (ERICH AUERBACH *Figura* c. tanulmányának szóhasználata szerint alkalmazva ezt a kifejezést).³ Már a patrisztikától fogva ez a típus került a figyelem középpontjába, s ezért napjainkig érvényben maradt az a szemlélet, mely szerint a prófécia megértése elsősorban *tipológiai jellegű*, olyannyira, hogy az ún. „ókeresztény paradigma” nagyrészt „tipológia” néven van jelen a köztudatban.⁴ AUERBACH említett tanulmánya – melyre sokszor fogok utalni – ezen a rendszeren belül nagyon fontos megkülönböztetést tett, amikor a reálprófeciák (előképek és hasonlók) kategóriáját elválasztotta, sőt ellentétbe állította az allegóriával. Eszerint a reálprófécia olyan ószövetségi előkép, amely – jöhet a keresztény hermeneutikában előreutal pl. a Messiásra – önmagában is *valóságos és történelmi*. Azaz a korai kereszténység (AUERBACH Tertullianust és Ágostont idézi főként) fenntartotta azt az állítást, amely szerint az Ószövetség mindenekelőtt történelmi hitelességű beszámoló; e valóságos események által ugyanakkor Isten a Messiásban beteljesedő megváltás előképeit adta meg. Ezeket AUERBACH szembeállította a hellénisztikus gondolkodásban jelenlévő allegóriával, mert ez utóbbi nem követel magának történelmi érvényességet. Auerbach szerint az előbbi kifejezetten zsidó-keresztény, az utóbbi pedig „pogány”, azaz görög-római jellegzetesség. Ehhez még annyit tehetnék hozzá e dolgozat témája kapcsán, hogy ez a különbség a két világszemlélet között véleményem szerint fundamentális jellegű – erre azonban később még visszatérek.

AUERBACH tanulmánya mindemellett (és mindezekből adódóan) megmarad a tipológia gondolkodásmódján belül. Tekintve, hogy ő a patrisztikától kezdi követni a kereszténység figurafelfogásának vizsgálatát, s az Újszövetséget csak érintőlegesen használja, s mivel ebben az időszakban

³ Auerbach 1987, vö. Engelmeier 2018.

⁴ Erről bővebben lásd Fabiny 1998.

már egészen korán valóban a tipologikus ószövetség-értelmezés kerül előtérbe (a *Barnabás-levél* a klasszikus példa), ez érthető is. Véleményem szerint azonban már ez az egészen korai ószövetség-felfogás is jelentős súlyponteltolódást mutat az apostoli időszak, vagyis az Újszövetség szövegeihez képest. *Ez az eltolódás a – nevezzük így – „prediktív” próféciaik rovására történt a tipológia irányába.* „Prediktív” prófécia alatt a továbbiakban azokat értem, amelyek nem egy előkép és annak beteljesedése („betöltődése”) relációjában állnak fenn, hanem egy egészen konkrét tartalmú verbális *jövendölés* és annak pontos megvalósulása fogalmaival írhatók le. A különbséget – a tipológia „védelmében” – jól megfogalmazza FABINY TIBOR: „a beteljesedés hermeneutikai értelmét kell megvilágítanunk ahhoz, hogy a tipológiai gondolkodás jelentőségét felismerhessük. A beteljesedés fogalma és gondolata masszív erővel vonul végig a Szentírásan. *Kár, hogy a köztudatban a beteljesedést leginkább egy jövendőmondás (predikció) beigazolásaként fogjuk fel, s ilyennel a racionális vagy a modern gondolkodás nem tud sokat kezdeni.*”⁵ Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű próféciaik – már amennyiben léteznek ilyenek – nem ragadhatók meg a tipológia fogalmaival.⁶ Klasszikus értelemben mégis elsősorban ezeket nevezik próféciaiknak, s a továbbiakban én is ezekkel foglalkozom.

Ha az Újszövetségben előforduló ószövetségi idézeteket és a hozzájuk kapcsolódó magyarázatokat megvizsgáljuk, arra a meglepő tényre bukkanhatunk rá, hogy a 800-nál valamivel több idézet (és a hozzáfűzöttek) nagy része (42,8%-a) ilyen „prediktív” próféciaik beteljesedését állítja, s ebből mindössze 1,7% (az ilyen típusú próféciaik 3,9%-a) olyan, amely nem szó szerinti és nem fizikai értelemben teljesedett be, hanem „spirituális” vagy „figurális” értelemben (azaz tipológiailag is kezelhető).⁷ Ez utóbbiaknál azonban megfigyelhető, hogy eredeti szövegkörnyezetükben is már egy nagyobb hasonlat, parabola vagy képi módon előadott prófétai „performance” részei. Különösen megdöbbentő ez, ha összehasonlítjuk a törvény parancsolatainak magyarázatára vonatkozó helyekkel (vagyis az Újszövetség morális tanításával, amely a modern kereszténységben messze a legjelentősebb helyet foglalja el), ezek ugyanis az idézetek (és magyarázatok) 25,2%-át teszik csak ki. Véleményem szerint ez nem magyarázható csak azzal, hogy a zsidókeresztény szerzők eleget kívántak tenni koruk zsidósága írásmagyarázati elveinek – hiszen egyrészt ők maguk is zsidók voltak; másrészt e prófécia-értelmezéseiket *igazságként adták elő*; harmadrészt sok pogánykeresztényeknek szóló levélben is ez a domináns exegetikai eljárás; negyedszer: sok esetben (pl. a *Rómaiakhoz írt levél*) az etikai tartalmú tanítás („a hitből való megigazulás”) *alá van rendelve* a „prediktív” próféciaikra támaszkodó eszkhatológiának, *mint alapvető argumentumnak.*

⁵ Fabiny 1991a, 20–21. (Kiemelés tőlem, R. T.)

⁶ Auerbach utal Tertullianus egy megjegyzésére, amit – szerintem – nem jól ért; ebből az következne, hogy a „prediktív” jövendölések is kezelhetők a tipológiai gondolkodásmód szélsőséges eseteiként. Egészen biztos azonban, hogy az első században nem így értelmezték őket. Tertullianus ezt írja: „Nem minden árnykép, hanem van test is; ahogyan magára az Úrra vonatkozóan is bizonyos jelentőségeltjes dolgokat napnál világosabban megjövendölnek; mert a szűz is megfogant méhében, és pedig nem figurálisan; s megszülte nekünk Jézus Krisztust mégpedig nem átvitt értelemben” (nec omnia umbrae sed et corpora, ut in ipsum quoque dominum insigniora quaeque luce clarius praedicarentur: nam et virgo concepit in utero non figurate, et peperit Emmanuelem, nobiscum deum [Iesum], non oblique, *De resurrectione carnis*, 20.2–3, ed. Evans (London, 1960), p. 54).

⁷ Valamennyi prediktív próféciaát feldolgozta enciklopédiájában Barton Payne (1973).

Ezek után még meglepőbb, hogy a reálprófécia jellegű, tehát tipológiai eszközökkel egyáltalán megragadható idézetek és magyarázataik összesen kb. 21%-át teszik ki az összesnek, és ezek is túlnyomórészt *János evangéliumában*, a *Zsidókhoz írt levélben* és a *Jelenések könyvében* vannak, amelyek a legkésőbbi írások, és deklarált céljuk is speciális. Mindez nem jelenti azt, hogy tagadnám a tipológia (ill. más exegetikai szempontok) jogosultságát. Mégis, véleményem szerint e hangsúlyeltolódás tudatosítása és a „prediktív” próféciák (továbbiakban: próféciák) vizsgálata egy olyan réteghez vezethet vissza, amely a patrisztika legkorábbi írásait is megelőzi; a zsidó és a görög gondolkodás különbségére még jobban rávilágít; sőt kaput nyit az első századi és az intertestamentális zsidó exegézis egyes ontológiai alap gondolatainak megértése felé is. „Magának Jézusnak a tanításában, ahogyan azt az evangéliumok korai szövegeiből ismerhetjük, az eredeti zsidó elv jelenik meg. Mikor a későbbi keresztények Jézus tiszta tanításához igyekeztek visszafordulni, gyakran kiderült... hogy ez nem más volt, mint öntudatlan párbeszéd az *eredeti judaizmussal*”⁸

A vizsgálódás során az Újszövetséget mind a kánon, mind a textus szempontjából egységesnek fogom tekinteni: az itt feldolgozandó téma meglehetősen egységesen vonul végig az egész Újszövetségen.

A bibliai idézeteket a revideált Károli-féle fordítás alapján idézem, szögletes zárójelben adom meg a szavak pontosabb vagy több jelentését, ahol szükséges. A bibliai könyvek nevét a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa által fordított, 1989-ben kiadott Biblia hivatkozási rendszere szerint rövidítem.

Az Újszövetség igénye a történeti hitelességre

Mielőtt az Újszövetség Ószövetség-exegézisére rátérnék, először röviden át kell tekintenem, hogy milyen típusú hitelességre tartottak igényt ezek az írások. Ez a kérdés a „hermeneutikai kör” többszöri megtétele után tűnik csak fel a témát illetően, akkor viszont egészen alapvetőnek mutatkozik, ezért helyeztem az első helyre. Különösebben mély vizsgálódás nélkül is azonnal megadható rá – legalábbis filozófia- illetve vallástörténeti szempontból – a válasz: *az Újszövetség szövege igényt tart a történelmi hitelességre önmagát illetően*.⁹ Ezt alátámasztja az első századok keresztényeinek teljesen egységes állásfoglalása és hitvallása is (történelmi szempontból ez bizonyítéknak tekinthető); tény, hogy ez a hitelességigény a különböző természetfeletti eseményekre is vonatkozik. Az Újszövetség majdnem minden könyvében találhatunk ezt megerősítő kijelentéseket, ezek közül néhány: Lk 1:1-4; Jn 10:38; 14:11; 19:35; 20:30-31; 21:24-25; ApCsel 2:32; 10:38-41; Róm 15:18-19; 1Kor 15:3-8; 14-15; 2Kor 12:12; Gal 1:20; 2Tim 2:8; 11; Zsid 2:3-4; 2Pt 1:16-18; 1Jn 1:1-3; 4:2-3 stb. Ezekén kívül a szöveg egésze is hordozza ezt az igényt: a szinoptikus evangéliumok (különösen Márké) szinte teljesen értelmetlenné és érthetlenné válnak, ha feltételezzük, hogy a szerző csupán egy mítoszt vagy misztikus-allegorikus történeteket kívánt volna lejegyezni. Ezzel kapcsolatban csak egyetlen helyet idézek:

⁸ Buber 1961, 12.

⁹ Az Újszövetség történeti megbízhatóságát alátámasztja: Habermas 2006; Ehrman 2011; Blomberg 2016. Természetesen sokkal nagyobb számban található olyan szakirodalmak, amelyek ezt tagadják, de ennek a cikknek nem feladata ezek részletes cáfolata.

„Mert nem mesterkélte meséket [σεσοφισμένοις μύθοις = *kitalált* (fortélyosan, ravaszul ki-
eszelt, hazug) *mítoszokat* (szóbeszédet, meséket, legendákat, hazugságokat, példázato-
kat(!))] követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és eljvetelét;
hanem mint akik szemléli [ἐπιπταί = *szemtanúi*] voltunk az ő nagyságának. Mert amikor
az Atya Istentől azt a tisztességet és dicsőséget nyerte, hogy hozzá a felséges dicsőség ilyen
szózata jutott: Ez az én szeretett Fiam, akiben én gyönyörködöm: ezt az égből jövő szót
mi hallottuk [ἤκούσαμεν = *meghallottuk*], együtt lévén vele a szent hegyen.” (2Pét 1:16-18¹⁰)

Külön tanulmányt igényelne természetesen, ha a fenti állításunkat könyvenként maradéktala-
nul be kívánnánk bizonyítani, itt erre nincs helyünk. Azért időztem mégis ennyit ennél a kérdés-
nél, mert az Újszövetség Ószövetséget illető hermeneutikai alapállását csak akkor *lehet megérteni*,
ha történeti hitelességre irányuló igényét tudomásul vesszük. Természetesen kétségbe lehet vonni
magát a történeti hitelességet, de a szöveg erre irányuló igénye tényét véleményem szerint tuda-
mányosan nemigen lehet vitatni. Egyetérthet valaki például Spinozával abban, hogy nem fogadja
el az újszövetségi csodákat történeti tényként, ám azt az állítását, mely szerint ő emellett úgy fogja
érteni ezeket az írásokat, ahogyan azokat eredetileg értették, nem tudom elfogadni.¹¹

Mindezek miatt a továbbiakban a szövegközpontú hermeneutikai felfogáshoz fogom ma-
gam tartani, amelyet a szakirodalom a „close reading”, „Werkinterpretation”, „New Criticism”,¹²
„poszt-kritikus paradigma” stb. neveken ismer, azzal a megjegyzéssel, hogy ez nem metodológiát,
hanem hozzáállást jelent.¹³

Az Újszövetség szerzőinek viszonya az Ószövetség egészéhez

Az alábbiakban azokat a klasszikus helyeket vizsgálom meg, amelyek az Ószövetség tekintélyére
vonatkoznak. Ismét köztudott, hogy Jézus és tanítványai számára „a Törvény, a Páféták és az Írá-
sok” ugyanúgy *abszolút isteni tekintéllyel bírtak* – az Újszövetség tanítása szerint –, mint bármelyik
vallásos zsidó kortársuk számára. Mindamellet tekintsük át röviden ezeket a részeket:

¹⁰ Érdekes, hogy ennek az ígének az értelmezésével nagyon keveset foglalkozott a modern teológiai irodalom,
üdítő kivételként lásd pl. Shepherd 2013.

¹¹ „Ámde Ön azt fogja mondani, hogy az apostolok mind teljességgel hitték, hogy Krisztus feltámadt halálából
és valósággal felszállt az égbe. *Ezt én sem tagadom*. Hiszen maga Ábrahám is hitte, hogy Isten étkezett nála, és
az izraeliták is mind hitték, hogy Isten az égből tüztől körülveve leszállt a Szinaj hegyre és közvetlenül beszélt
velük... Arra a következtetésre jutok tehát, hogy Krisztusnak a halottaiból való feltámadása valójában szellemi
feltámadás... Nem volna nehéz az evangélium egész tanítását e szerint a hipotézis szerint magyarázni... nem
is szólva arról, hogy mindazt, amit a zsidók testi értelemben vettek, a keresztények szellemileg értelmeztek.”
Vö. ezt az alábbiakkal: „Lássuk, vajon én, aki tagadom kísértetek és szellemek létezését, *kevésbé értem-e ezért*
azokat az írókat, akik e tárgyról írtak...? (Spinoza 75. és 54. leveléből, in: Spinoza 1957, 378 és 331. Kiemelés
tőlem, R. T.)

¹² Weiss 1984, 1-73. A *close reading* módszeréről magyarul lásd Szemes 2018; a Bibliával kapcsolatban: Coetzee
1994.

¹³ Mint metodológia ugyanis ez a „paradigma” irodalomtudományi jellegű, s a Bibliához mint irodalmi műhöz
közelít (pl. Weiss). Ez azonban korlátozza is érvényességét, annak ellenére, hogy így kiszabadulhatott az elem-
zésnek a történetkritika kontrollja alól, amely lehetetlenné tette a szöveg egységként való szemléletét. Ezért
számomra módszertana kevésbé használható, az immanens vizsgálat követelményét viszont fenntartom.

„Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltssem. Mert bizony mondom néktek, míg az ég és a föld elmúlik, a törvényből egy jóta vagy egyetlen pontocska [μία κεραία = egy szarvacska¹⁴] el nem múlik, amíg minden be nem teljesedik.” (Mt 5:17-18)

E gondolat valóságos érvényességét a későbbiekben gyakorlatban is látni fogjuk, most csak az írásjelek pontosságát is hangsúlyozó gondolatra hívnám fel a figyelmet,¹⁵ amely azonos a rabbinikus hagyomány álláspontjával.

Jézus másik hasonló tárgyú kijelentése a Jn 10:35-ben található: „és az Írás fel nem bontható”. Az itt szereplő λὺω alapjelentései az újszövetségi *koiné*-ban a következők: „felbontani” valamit („megkötni” ellentétéként); „feloldani”, „eloldozni” (pl. Mt 18:18); „(pecsétet) feltörni, felbontani” (Jel 5:2, 5); „megtörni” (törvényt, szombatot stb.); „darabokra törni” (pl. ApCsel 27:41-ben hajót).¹⁶ E két hely szerint az Ószövetség Jézus korában rögzített szövege számukra mintegy *ontológiai értelemben kikezdehetetlen egységet alkotott*, melyet nem lehet „széttörni”.

Klasszikus hely még a 2Tim 3:16-17: „A teljes írás Istentől ihletett és hasznos a tanításra, a fedésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre, hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jó cselekedetre felkészített”.

Végezetül a 2Pét 1:19-21 tartozik ide, amelyet a már idézett megelőző versekkel (16-17) együtt érdemes megnézni, mivel így az Ó- és Újszövetségre átfogóan vonatkozó hermeneutikai alapállást rögzíti:

„Mert nem mesterkéltem meséket követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és eljövételét; hanem mint akik szemlélői voltunk az ő nagyságának. Mert amikor az Atya Istentől azt a tisztességet és dicsőséget nyerte, hogy hozzá a felséges dicsőség ilyen szózata jutott: Ez az én szeretett Fiam, akiben én gyönyörködöm: Ezt az égből jövő szózatot mi hallottuk, együtt lévén vele a szent hegyen. **És igen biztos nálunk a prófétai beszéd is, a melyre jól teszitek, ha figyelmeztetek**, mint sötét helyen világító szövétnekre, míg nappal virrad, és hajnalcsillag kél fel szívetekben; *tudván először azt, hogy az írásban egy prófétai szó sem támad saját magyarázatból. Mert sohasem ember akaratóból származott a prófétai szó; hanem a Szent Szellemtől indítatva szóltak az Istennek szent emberei.*”

¹⁴ Ennek értelmezéséhez lásd Burt Visotzky klasszikus cikkét (Visotzky 1988).

¹⁵ Hasonlít ehhez az a rabbinikus történet, amely szerint Salamont a Tóra egyik *jod*-ja vádolta be Istennél, mivel sok feleséget tartott, s ennek 5Móz 17:17-beli tilalmát egy *jod* megváltoztatásával az ellenkezőjére változtatta: *ló jarbe - lí arbe*; s ez Salamon bukásához vezetett, míg a Tórából egyetlen *jod* sem veszett el (pSanh 2,20c, lásd részletesen: Strack-Billerbeck 1961, I. 244-248). Ide tartozik még a kánon kérdése is. Az *Encyclopaedia Judaica* az „Apocrypha and Pseudoepigrapha” címszónál arra az álláspontra helyezkedik, hogy a ma használatos kánon nem a javnéi zsinat, hanem *már a perzsa kor vége óta* rögzített volt (részletesebben lásd ott). Eszerint Jézus ugyanezt a kánont fogadhatta el (ez idézeteiből is kitűnik). Ami a szövegvariánsok kérdését illeti, az „etalon” az ő számára is nyilván a Templomban őrzött legelfogadottabb kézirat lehetett – semmi okunk feltételezni, hogy ebben ne csatlakozott volna népe állásfoglalásához. A kánonról lásd Zsengellér 2015.

¹⁶ Zodhiates 1988, s.v. λὺω, p. 1708.

A 20–21. vers pontosabb és részletesebb fordítása:

„...e legelsőt megértők, hogy az írás egy prófécija sem keletkezik saját (személyes, egyéni) magyarázatból, mert sohasem indult ki ember akaratából (vágýából) prófécia, hanem a Szent Szellemtől vitetve (hordozva, irányítatva, elragadva) beszéltek Istentől (Istenről, Isten miatt, Istennel, Isten szerint) emberek.”

Ez tehát a „legelső” megértendő a próféciaák újszövetségi hermeneutikájához. Megjegyzem még,

- 1) hogy az Újszövetség sehol nem tartalmaz a fentiekkel ellentétes állítást;
- 2) hogy mindez egybevág a kortárs zsidó hermeneutika alapállásával;¹⁷
- 3) hogy az Újszövetség szövege implicit módon mindenhol tartalmazza ezeket az elveket.

Összefoglalva: Az Ószövetség (feltehetően a mostani zsidóság által használt kánonja és – természetesen *pontozatlan* – szövegei szerint) *teljes egészében, felbonthatatlanul és szavakig, illetve írásjelekig menő pontossággal isteni tekintéllyel bírt a korai keresztények között.*

A továbbiakban az egyes próféciaák és beteljesedésük részletes vizsgálatában a fenti elvek szem előtt tartásával hagyom vezetetni magam a szövegtől, hogy a próféciaák (főként a prófétaí könyvek) újszövetségi értelmezésének bensőbb struktúráit megértsük.

Egyes próféciaák és beteljesedésük vizsgálata

„A Jézus Krisztus születése pedig így vala: Mária, az ő anyja, eljegyeztetvén Józsefnek, mielőtt egybekeltek volna, **viselősnek találtaték a Szent Lélektől.** József pedig, az ő férje, mivelhogy igaz ember vala és nem akará őt gyalázatba keverni, el akarta őt titkon bocsátani. Mikor pedig ezeket magában elgondolta: ímé az Űrnak anygala álomban megjelenék néki, mondván: József, Dávidnak fia, ne félj magadhoz venni Máriát, a te feleségedet, mert **a mi benne fogantatott, a Szent Lélektől van az. Szül pedig fiat,** és nevezd annak nevét Jézusnak, mert ő szabadítja meg az ő népét annak bűneiből. **Mindez pedig azért lón, hogy beteljesedjék, amit az Űr mondott volt a próféta által, aki így szól:** Ímé a szűz fogan méhében és **szül fiat,** és

¹⁷Sanh 99a Bar: „Jahve igéjét megvetette (4Móz 15:31)... Még ha valaki azt is mondja: „Az egész Tóra Istentől származik, ennek a versnek a kivételével, amelyet nem Isten, hanem Mózes saját szájából mondott’, ez is olyan, akire érvényes: Jahve igéjét megvetette.” (Strack-Billerbeck 1961, III. köt 667. o.) „Ha a rabbinikus irodalom szempontjából közelítjük meg ezeket az [újszövetségi] szavakat, szembeötlő az egyezésük a régi zsinagógák inspiráció-elméletével... A prófétikus szó kifejezés emlékeztet a ’próféciaák szavaira’, melyeket R. Chanina a Tóra szavaival állított szembe (ld. Midr. Ps 90 par. 4 (194b)). Ennek a mondatnak: ’soha egyetlen prófécia nem származott ember akaratából’, megvannak a megfelelői... A Szent Szellem elnevezésével az ’inspiráció v. prófécia szellemére’ gondolnak... És végül, ha azt mondjuk, hogy a próféták Isten által beszéltek a Szent Szellemtől vezetve, ez is pontosan fedi azokat a rabbinikus kijelentéseket, hogy a próféták ’Isten szájából’ vagy a ’Szent Szellemben’ beszéltek... Ez példa arra, hogy a korai kereszténység nem csinált gondot abból, hogy egy zsidó tanítást annak minden részletével együtt megtartson” (Strack-Billerbeck 1961, IV/1. 451).

annak nevét Immanuelnek nevezik, ami azt jelenti: Velünk az Isten. József pedig az álomból felszerkenvén, úgy tőn, amint az Úr angyala parancsolta vala néki, és feleségét magához vevé. És nem ismeré őt, míg meg nem szülé az ő elsőszülött fiát; és nevezé annak nevét Jézusnak.” (Mt 1:18-25)

Közismert hely, amely az Ézsaiás 7-hez utal bennünket, amelyből – a szövegösszefüggés áttekintése érdekében – több részletet idézünk:

„És lőn a Júda királyának, Akháznak, az Uzziás fiának, Jóthám fiának napjaiban, eljőve Reczin, Szíriának királya, és Remaljának fia, Pékah, Izráelnek királya Jeruzsálem ellen, hogy azt megostromolja; de nem veheté meg azt. És hírül vivék a Dávid házának, mondván: Szíria Efraimmal egyesült! és megindula szíve s népének szíve, amint megindulnak az erdő fái a szél miatt. És mondá az Úr Ésaiásnak: Menj ki, kérlek, Akház eleibe te és Seár-Jásub fiad, a felső tó csatornájának végéhez, a ruhafestők mezejének útján; és mondd néki: Vigyázz és légy nyugodt; ne félj! és meg ne lágyuljon szíved e két füstölgő üszögdarab miatt, Reczinnek és Szíriának, és Remalja fiának felgerjedett haragja miatt! Mivelhogy gonosz tanácsot tartott ellened Szíria, Efraim és Remalja fia, mondván: Menjünk el Júda ellen, s reszketessük meg, és kapcsoljuk magunkhoz, és tegyük királylyá benne Tábeal fiát, így szól az Úr Isten: Nem áll meg és nem léssen ez!” (1-7. vers)

E prófécia tehát akkor született, amikor Akház uralkodása alatt Szíria és Izrael egyesült erővel megtámadta Júdát. Erről az eseményről beszámol a 2Kir 16:1-6 is:

„Pékának, a Remália fiának tizenhetedik esztendejében kezdett uralkodni Akház, Jótámnak, a Júda királyának fia. Húsz esztendő volt Akház, mikor uralkodni kezdett, és tizenhat esztendeig uralkodott Jeruzsálemben... Abban az időben jött fel Réczin, Síria királya, és Péka, a Remália fia, az Izráel királya, Jeruzsálemet vívatni, és körülzárták Akházat, de nem tudták legyőzni. Akkor nyerte vissza Réczin, Síria királya Elátot a Síriabelieknek, és irtotta ki a zsidókat Elátból; és Síriabeliek jövének Elátba, és ott laknak mind e mai napig.”

A királyt a győzelem reményével bátorító próféta *jel* kérésére is buzdítja:

„És szóla ismét az Úr Akházhoz, mondván: Kérj jelt magadnak az Úrtól, a te Istenedtől, kérj a mélységben vagy fent a magasban! És mikor szóla Akház: Nem kérek s nem kísértem az Urat! Akkor monda a próféta: Halld meg hát, Dávid háza! hát nem elég embereket bosszantanotok, hogy még az én Istenemet is bosszantjátok? Ezért *ád* jelt néktek az Úr maga: **Ímé**, a szűz fogan méhében, és szül fiat, s nevezi azt Immánuelnek, ki vajat és mézet eszik, míg megtanulja a gonoszt megvetni, és a jót választani; mert mielőtt e gyermek megtanulná megvetni a gonoszt, és a jót választani, elpusztul a föld, melynek két királyától te reszketsz. És hozni fog az Úr reád és népedre és atyád házára oly napokat, milyenek még nem jöttek, mióta Efraim elszakadott Júdától: Assiria királyát.” (Ézs 7:10-17)

BUBER e részlet elemzésénél a következő álláspontra helyezkedik: „A ’jel’, *oth*, nem csupán a korábbi idők eseményeire, hanem mostaniakra vonatkozó autentikus, nem legendaszerű próféta megnyilvánulások egyikében sem jelent csodát. Nem igaz tehát, hogy itt ’végső soron csodáról’ volna szó, és érvénytelenek mindazok a messzemenő következtetések, amelyeket ebből a feltevésből levontak”.¹⁸ Azért idéztem ezt a részletet, mert ezen esemény interpretálásának kétezer éves kettősségét, „elágazási pontját” lehet megragadni rajta keresztül. Ez a vita a 2. században a keresztények e szövegrészre alapozott érvelése miatt alakult ki, a *Máté evangéliuma* ugyanis a héber *almá* szót a *παρθένος* ’szűz’ fordítással adja vissza, így az ézsaiási vers mégis a *természetfeletti jel* értelmét nyeri. A vitát nehezítette, hogy a korabeli zsidóság által nagy becsben tartott Szeptuaginta is a *παρθένος* szóval fordítja ezt a helyet.¹⁹ A *Máté evangélium* álláspontja tehát egyértelmű és határozottan különbözik BUBERétől. Ez ugyanakkor jól megmutatja, hogy mi a különbség a prófécia kétféle megközelítésmódja között: az egyiket „történelminek” nevezhetnénk, ez a prófécia születésének körülményeire koncentrál és tartalmát ebből az irányból igyekszik megérteni (BUBER), míg a másik (Máté) a *fizikai beteljesedés felől értelmezi az egészet*. Az előbbi megközelítés érthető és nem vet fel komoly problémákat – az utóbbi annál inkább, mivelhogy a prófécia eredeti szövegösszefüggését radikálisan felbontja. Ott ugyanis a születendő gyermek életkora és a történeti események sorrendje szorosán össze van kapcsolva (mielőtt a gyermek felnőne, elpusztul Izrael és Szíria: ez a prófécia születésének időpontja és a 2Kir 16:9 ill. 17:6 tanúsága szerint időben reálisnak tűnik). Ha ez a gyermek azonos az Ézs 8:1-4 szerint születettel, akit a „Siess-zsák-mányra-gyorsan-prédára” néven neveznek, akkor érthető a dolog – ez a személy azonban egészen biztosan nem szűztől született természetfeletti módon, mert Ézsaiás ezt mondja: „és bementem a prófétaaszonyhoz, aki fogant, és szült fiat”. A szűztől születendő gyermekről azonban a továbbiakban nincs említés. Ezen a ponton egy rendkívül éles dilemmára bukkanunk, amely jóval erősebb, mint az *almá* szó jelentése körüli vita. Az evangélium szerzője ugyanis azt állítja, hogy az Ézsaiás által megjövendölt születés 700 évvel később teljesedett be. Ezzel azonban az Ézs 7:14-15 és a 16. versei között fennálló időbeli összefüggést („mert mielőtt e gyermek”) teljesen megszünteti, s mintegy kétévágja a szöveget. Ezzel szembeesülve felmerül a kérdés: vajon az evangélium szerzője nem teljesen spekulatív és figyelmetlen módon idézte-e a prófétát, pusztán csak saját mondandójának elfogadhatóvá tétele érdekében – mint ahogy ez többé-kevésbé elfogadott nézet.²⁰

Az Újszövetségben azonban az ilyen típusú írásmagyarázat oly határozottan és erőteljesen van jelen, hogy az aligha lehet a felszínes idézgetés következménye. Majdnem minden ilyenfajta magyarázatnál előáll egy hasonló „exegétikai botrány”, s ezek „közeli olvasata” sokszor az eljárás teljes tudatosságára mutat, mint ezt a későbbiekben látni fogjuk. Egyébként vallástörténeti szem-

¹⁸ Buber 1991, 168.

¹⁹ Erről ld. A. Rahlfs bevezetőjét („History of the Septuagint Text”) a Szeptuagintához (Rahlfs 1935, I. LVII-LVI-II). Az *almá* egyébként az *álam* = „elfátyolozni”, „eltakarni”, „elrejtteni” igéből ered az „elfátyolozott lány” képzetén keresztül, s az 1Móz 24:43-ban egyértelműen „szűz”; 2Móz 2:8-ban „lányka”; Zsolt 68: 25 (26)-ban „lány(ok)”; esetleg „asszony(ok)”; Péld 30:19-ben „(eljegyzett) nő” (semmiképpen nem férjezett); Énén 1:3, 6:8-ban „lányok” (valószínűleg szüzek) jelentésben szerepel. A kérdés tehát nem könnyen dönthető el. A zsidóság ezek után a prófécia e részletét Ezékiásra vonatkoztatta (Strack-Billerbeck 1961, I. köt. 75. o.) Lásd még erről Jusztinosz: *Dialógus a zsidó Tryphónnal* 43.8; 67.1; 71.3.

²⁰ A kérdéssel kapcsolatban ma sem zárult le még a teológiai vita, összefoglalásul lásd Brown 1977; Hindson 1978; Laato 1988; Childs 2004.

pontból sem megalapozott az a gondolat, amely szerint a szerzők a prófétákat csak azért idézték, hogy tanításukat elfogadhatóvá tegyék a zsidóság számára. Egyrészt azért nem lehetett így, mert ők maguk is zsidók voltak (vagy teljesen a zsidókereszténység befolyása alatt álló pogányok),²¹ s az Írások tekintélyét abszolútként fogadták el, továbbá nyilván nagyon jól ismerték ezeket – nem lehetett tehát tudatlanság sem részükről (ennyire sok esetben). Kimutatható az is, hogy ez a furcsának tűnő hermeneutikai felfogás alapvető azonosságot mutat a kortárs zsidó exegézissel (amely természetesen teljes egészében eltér BUBERÉTŐL). Végezetül az Újszövetség érveléseiben hangsúlyozottan az *igazság* (nem modern értelemben vett) bizonyításának *alapját* képezik ezek a próféciamagyarázatok.

Visszatérve tehát a fenti szöveghez, az Újszövetség állítása szerint az Ézsaiás által megjövendölt *esemény* (nem egy típus antitípusa!) *szó szerint és fizikailag (történetileg)* Jézus születésekor teljesedett be: „Mindez pedig *azért* lón, *hogy* beteljesedjék, amit *az Úr* mondott volt *a próféta által*.”

Azt állítja, hogy Jézus *azért* született szüztől, *hogy* beteljesedjen egy prófécia. Mindezt két állításban foglalhatjuk össze, amelyekhez egyelőre nem fűzök megjegyzést:

- 1) az evangélium szerzője teljesen leválasztja az idézett prófécia eredeti szövegkörnyezetéről;
- 2) viszont az idézett rész *szó szerinti és történeti, fizikai* beteljesedését állítja.

Az előbbihez hasonló hely a Mt 2:13-15:

Mikor pedig azok visszatérnek vala, ímé megjelenék az Úrnak anyyala Józsefnek álomban, és monda: Kelj fel, vedd a gyermeket és annak anyját, és fuss Égyiptomba, és maradj ott, amíg én mondom néked; mert Heródes halálra fogja keresni a gyermeket. Ő pedig fölkelvén, **vevé a gyermeket és annak anyját éjjel, és Égyiptomba távozék. És ott vala egész a Heródes haláláig, hogy beteljesedjék, amit az Úr mondott a próféta által, aki így szólt:** Égyiptomból hívtam ki az én fiamat.

Ismét hasonlítsuk össze ezt az idézett mondat eredeti kontextusával:

Mikor még gyermek volt Izráel, megszerettem őt, és Égyiptomból hívtam ki az én fiamat. Amint hívták őket, úgy mentek el előlük: a Baálokknak áldoztak és a bálványoknak füstöltek. Pedig én tanítottam járni Efraimot; ő vette őket karjaira, de ők nem ismerték el, hogy én gyógyítottam meg őket. Emberi kötelekkel vontam őket, szeretetnek köteleivel, és olyan voltam hozzájuk, mint akik leemelik szájukról az igát, és ételt adtam nyájasan eleikbe. Nem tér vissza Égyiptom földére; hanem Assiria lesz az ő királya, mert nem akarnak megtérni. És fegyver száll az ő városaira, és elpusztítja az ő zárait, és felemészti őket a szándékaik miatt. Mert az én népem átkodottan hajlandó elfordulni tőlem. Ha hívogatják is őt a magasságos Istenhez, senki nem indul meg rajta. (Hós 11:1-7)

²¹ Azért merem ilyen biztosan állítani, hogy ezek nem későbbi betoldások, mert – mint látni fogjuk – ez a fajta exegézis *nagyon mélyen és strukturálisan is áthatja az egész Újszövetséget*; továbbá mert teljesen idegen a 2. századtól és később még inkább dominánsabbá váló „görögös” patrisztikus teológiától (amely a zsidóság megtérítéséről már amúgy is egyre inkább lemondott).

Ezt olvasva egyértelmű, hogy itt nem a Messiásról, hanem a bálványimádása miatt az asszíriai fogsággal fenyegetett Izraelről van szó. Ezen a ponton tehát – hiszen az evangélium szerzője nyilván ismerte a szöveget, különben nem idézhette volna – megint „hermeneutikai botrány” áll elő (mint ahogy már az előző példánál is).

E „botrány” egyik megmagyarázási kísérlete a modern katolikus, majd később protestáns teológiában a *sensus plenior* fogalmának bevezetése volt. Ez „teljesebb értelmet” jelent, tartalma a következő: „az a mélyebb vagy többletjelentés, amit az Isten szándékozott a szövegnek adni, s ami az emberi szerzőnek nem állt egyértelműen a szándékában. Ezt a jelentést a bibliai szövegek szavaiban (illetve szövegcsoportokban vagy teljes könyvekben) a további kinyilatkoztatás, vagy pedig a kinyilatkoztatás megértésének magasabb fokán fedezhetjük fel”. „A *sensus plenior* ’a prófécia és beteljesedés’ összefüggésében értjük meg, de a prófécia nem egyszerűen jövendőmondás vagy predikció, hanem Isten szándékának megnyilatkozása a jelen szituációban, s annak a megmutatása is egyben, hogy ennek a szándéknak a természete előrehaladó és folyamatos”.²² A *sensus plenior* tehát nem a szöveg spiritualizált értelme, hanem mintegy a literális értelem olyan elmélyülése, kibomlása, amely mégis többletet ad a szavaknak.

E teológiai megközelítés jogosságát nem akarom kétségbe vonni, ugyanakkor véleményem szerint ez az absztrakció még nem oldja meg kielégítően a problémát. Az ilyen eseteket ugyanis két irányból közelíthetjük meg:

1) egy már kialakult keresztény teológia és dogmatika szempontjából (eszerint pl. Jézusnak azért kellett szüztől születnie, hogy mentes legyen az eredendő bűntől), ez a teológia azonban gondolkodásmódjában mindig a görög filozófia intencióit rejt, mégha válaszaik korrektek is;

2) egy Szentírás-centrikus, a rabbinikus exegézishez hasonló zsidó gondolkodásmód szempontjából (eszerint Jézusnak azért kellett szüztől születnie, hogy a prófécia beteljesedjen). A *sensus plenior* fogalma, mint a fenti probléma megoldása az első kategóriába tartozik, az evangélium szerzőjét aligha vezették ilyen megfontolások.

Az eredeti szövegrészben az „én fiamat” kifejezés Izrael nemzetére vonatkozik. Alátámasztja ezt az is, amit a 2Móz 4:22–23-ban mond Isten Mózesnek:

Ezt mondd azért a Fáraónak: Így szólt az Úr: *Elsőszülött fiam az Izrael*. Ha azt mondom néked: Bocsásd el az **én fiamat**, hogy szolgáljon nékem és te vonakodol elbocsátani: ímé én megölöm a te elsőszülött fiadat.

Miért vonatkoztatja tehát az evangélium szerzője Jézusra ezt a kifejezést? Számomra egyetlen találó válasznak az tűnik, hogy azért, mert a szó valóságos, fizikai értelmében csak Jézust tartja Isten fiának, Izrael csak metaforikus értelemben fia Istennek.²³ Így Jézus életében az „én fiam” kifeje-

²²R. Brown és W. S. LaSor definícióit idézi Fabiny 1991b, 23–24.

²³Nyilvánvaló az előbb elemzett részből is (Mt 1:18–25 és Ézs 7), hogy az evangéliumok az „Isten fia” kifejezést Jézusra a szó fizikai, valóságos értelmében értették, amennyiben nem földi apa nemzette, hanem Isten. Ez egyszerűen egy másik prófétai ígéret szintén teljesen szó szerint értelmezett beteljesedésére is utal: „És léssen, mikor betelnek a te életed napjai, hogy a te atyáidhoz elmenj, a te magodat feltámasztom te utánad, mely a te fiad közül való lesz, és az ő országát megerősítem. Ő épít nékem házat, és megerősítem az ő királyi székét

jezés nem metaforikusan, hanem szó szerint, valóságosan értendő, azaz a próféta szava beteljesedett (megvalósult), „testté lett”.

Hogy ez a modern gondolkodás számára kissé szokatlan logika valóban meghatározta a kortárs zsidó exegézist, arra álljon itt egy példa a rabbinikus iratokból. Az Írás szó szerinti beteljesedésével történő érvelés határozza meg ezt a gondolkodásmódot – illetve az csak az Írás ilyen felfogásának alapján érthető meg egyáltalán:

Az özönvíz nemzedéke nem részesül az eljövendő világban, és nem állnak meg az ítéletben, mert meg van írva: „Az én szellemem ne ítéljen az emberrel örökké” (1Móz 6:3) – sem ítélet, sem szellem. A szétszórás nemzedéke nem részesül az eljövendő világban, mert meg van írva: „Az Úr szétszórta őket széltében onnan az egész föld színére” (1Móz 11:8). „Az Úr szétszórta őket széltében” – ebben a világban, és az Úr szétszórta őket „onnan” – az eljövendő világban. Szodoma népe nem részesül az eljövendő világban, mert meg van írva: „Szodoma népe gonoszok és bűnösök voltak az Úr ellen nagyon” (1Móz 13:13). „Gonoszok...” – ebben a világban, „és bűnösök” – az eljövendő világban. De meg fognak állni az ítéletben. **De Rabbi Nehémiás így szól: Sem ezek, sem azok nem fognak megállni az ítéletben, mert meg van írva: Ezért nem állhatnak meg a gonoszok az ítéletben, sem a bűnösök az igazak gyülekezetében**” (Zsolt 1:5) „Ezért a gonoszok nem állhatnak meg az ítéletben...” – ez az özönvíz nemzedékére vonatkozik, „...sem a bűnösök az igazak gyülekezetében” – ez Szodoma embeire vonatkozik. Azt felelték neki: „Nem fognak megállni az igazak gyülekezetében, de meg fognak állni a bűnösök gyülekezetében.” A kémek nem részesednek az eljövendő világban, ahogyan meg van írva: „Mindazok, akik rossz hírt hoztak a földről meghaltak a csapás által az Úr előtt” (4Móz 14:37). „Meghaltak...” – ebben a világban, „...a csapás által” – az eljövendő világban. A pusztai vándorlás nemzedéke nem részesül az eljövendő világban és nem fog megállni az ítéletben, mert meg van írva: „Ebben a pusztaságban emésztetnek meg és ott kell meghalniuk”, Rabbi Akiva szavai.²⁴ **De Rabbi Eliézer így szól: Ami őket illeti, meg van írva: „Gyűjtsetek hozzám össze szentjeimet, akik áldozattal kötöttek velem szövetséget”** (Zsolt 50:5). Kóré pártja nem fog feltámadni, mert meg van írva: „És a föld bezárult felettük...” – ebben a világban, „...és kipusztultak a gyülekezet közül” – az eljövendő világban, Rabbi Akiva szavai. **De Rabbi Eliézer így szól: Ami őket illeti, meg van írva: „Az Úr öl és elevenít, levisz a Seolba és újra visszahoz.”** (1Sám 2:6)²⁵

mindörökké. *Én leszek néki atyja, ő pedig fiam leszen*, és az én irgalmasságomat ő tőle el nem veszem, mint ahogy a te előtted valótól elvettem; hanem megerősítem őt az én házamban és az én országomban mindörökké, és az ő királyiszéke erős lesz mindörökké. (1Krón 17:11-14)

²⁴ „Az interpretációnak ez a módszere, amelyet R. Akiba iskolájában használtak, *abból az előfeltételből következik, amely szerint az Írás minden szavának jelentősége van* [vö. 2Pét 1:20!]. ...Például az infinitívus abszolútus előfordulása maga után von egy következményt: „...annak a léleknek kiirtván ki kell irtatnia...” (4Móz 15:31) – *hikkárét tikkárét*. R. Akiba megjegyzi: *Hikkárét* – „ebben a világban”; *tikkárét* – „az eljövendő világban”, de R. Ishmael így tiltakozik: 'A Tóra emberi nyelven beszél, azaz a fenti ige megkettőzése a héber nyelv szabályai szerint történik és ezért nem hordoz többletjelentést (Sif. Num. 112).’ (Az *Encyclopaedia Judaica* „Hermeneutics” címszava nyomán. A kiemelés tőlem, R. T.)

²⁵ Mishna Sanh.11,1a-cc, idézi: Neusner 1987, 59-60.

Ezek az érvelések szemmel látható rokonságot mutatnak az újszövetségi exegézissel (később ez még nyilvánvalóbb lesz). A kiemelt részekben megfigyelhető, hogy az Ószövetségi szövegek szó szerinti beteljesedésén alapszik az egész érv.

Eliézer pedig azzal érvel a pusztai vándorlás halottainak feltámadása mellett, hogy azok áldozattal kötöttek Istennel szövetséget (ti. a Szináj lábánál a kivonulás után), ezért vonatkoznia kell rájuk az összegyűjtés felszólításának a Zsolt 50:5 szerint, azaz fel kell támadniuk. Mindamellett nem állítom azt, hogy a rabbinikus exegézis azonos lenne az Újszövetségével, csak azt, hogy közös gyökere van a kettőnek.²⁶

Mindkettőre jellemző az a két szabály (vagy inkább sajátosság), amelyeket fentebb már érintettünk, s most már rögzítünk: 1) *a próféciák szavai szó szerint, fizikailag és történetileg valóságosan teljeseznek be (megvalósulnak), s még akkor is így értendők, ha ez 2) eredeti szövegösszefüggésük radikális magtagadásával, figyelmen kívül hagyásával jár.*

E két elv, véleményem szerint, a korabeli zsidóságban szilárd ontológiai megfontolásokon alapult, amelyeket a későbbiekben – csak az Újszövetség oldaláról – megpróbálok majd megközeleltíteni. Előbb azonban lássunk még néhány konkrét példát:

Mikor pedig hallá, hogy Júdeában Arkhelaus uralkodik, Heródesnek, az ő atyjának helyén, nem mert vala oda menni, hanem minthogy álomban megintették, Galilea vidékeire tére. És oda jutván, **lakozék** Názáret nevű városban, hogy beteljesedjék, amit a próféták mondtak, hogy názáretinek fog neveztetni.²⁷ (Mt 2:22-23)

Általában elfogadott, hogy ez két ószövetségi helyre utal:

És származik egy vesszőszál [*nécer* = sarj, csemete, palánta, zöldellő hajtás] **Isai törzsökéből**, s gyökereiből egy virágszál nekededik. Akin az Úrnak lelke megnyugoszik: bölcsességnek és értelemnek lelke, tanácsnak és hatalomnak lelke, az Úr ismeretének és félelmének lelke. És gyönyörködik az Úrnak félelmében, és nem szemeinek látása szerint ítél, és nem füleinek hallása szerint bíraskodik: igazságban ítéli a gyöngéket, és tökéletességben bíraskodik a föld szegényei felett; megveri a földet szájának vesszejével, és ajkai lehével megöli a hitetlent. (Ézs 11:1-4)

²⁶Tréfás, de annál jobb példát hoz erre Leon Uris *Exodus* c. regényében, ahol két rabbi a „Dávidka” néven ismert, minden irányba rakétákat „köpködő” fegyver által elért győzelmet igyekezik biblikus módon „meghatározni”: „Sokat morfondíroztak, sokat vitatkoztak azon, hogy voltaképpen pontosan hogyan született ez a győzelem. Még a cefati kabbalisták sem értettek egyet a kérdésben. Haim rabbi, az askenázi vagy európai iskola híve teljesen bizonyos volt abban, hogy isteni beavatkozás történt, ahogy Jób megjövendölte: *Mikor meg akarja tölteni a hasát, Isten rábocsátja haragjának tüzeit, és azt önté rá étele gyanánt, Mikor vasból készült fegyver elől fut...* Meir rabbi, a szefárd vagy keleti iskola képviselője viszont nem értett egyet Haimmal. Hasonlóképpen bizonyos volt az isteni beavatkozásban, ám úgy, ahogy Ezékiel írta le: *...Megrendülnek köfalaid, mikor bemegy kapuidon, amint be szoktak menni a megtörött városba... s erősséged oszlopai a földre dőlnek*” (Uris 1989, 439-440).

²⁷Názáret neve *Nácáret* alakban szerepel egy papi rendeket felsoroló, héber nyelvű késő ókori feliraton, amely Caesareában került elő, ami megerősíti az Ézs 11:1-gyel való kapcsolatot (Grüll 2009, 51-52, no. 8).

Illetve:

És szólj néki, mondván: Ezt mondja a Seregeknek Ura, mondván: Ímé, egy férfiú, a neve Csemete [*cemach* = fiatal hajtás, sarj, palánta stb.], mert csemete támad belőle, és megépíti az Úrnak templomát! Mert ő fogja megépíteni az Úrnak templomát, és nagy lesz az ő dicsősége, és ülni és uralkodni fog az ő székében, és pap is lesz az ő székében, és békesség tanácsa lesz kettejük között. (Zak 6:12-13)

Anélkül, hogy részletesen elemeznénk, megállapíthatjuk, hogy az első esetben ismét egy metaforát „fordít vissza”, értelmez szó szerint – a Zakariás-idézetben a szó hangalakja más, csak jelentése azonos, viszont azt állítja, hogy ez *neve* lesz a Messiásnak. Mindkét hely egyértelműen messiási prófécia, mind a júdaizmus, mind a kereszténység felfogása szerint.²⁸ Hogy ezt mennyire komolyan vették, az is bizonyítja, hogy a rabbik később a Messiás egyik lehetséges nevéként említették a *cemach* szót.²⁹ Jézust valóban názáretinek hívták – ugyanakkor ez mégis eléggé meglepő módon teljesíti be a fenti próféciaikat, a szövegösszefüggést ismét széthasogatva.

Még egy példa: Jézus a Sátánnal folytatott „vitájának” első része szintén hermeneutikai jellegű, és jól megmutatja a fenti elveket:

Akkor Jézus vitették a Lélektől a pusztába, hogy megkísértessék az ördögtől. És mikor negyven nap és negyven éjjel böjtölt vala, végre megéhezék. És hozzámenvén a kísértő, monda néki: Ha Isten fia vagy, mondd, hogy e kövek változzanak kenyerekké. Ő pedig felelvén, **monda: Meg van írva: Nemcsak kenyérrrel él az ember, hanem minden igével, a mely Istennek szájából származik.** (Mt 4:1-4)

²⁸ „Olyan hely, amely megfelel az idézettel kezdett szavaknak, nem található az Ószövetségben... Hasonló [idézési] szabadsággal találkozunk a rabbinikus irodalomban is ószövetségi szavak idézésekor... A kérdés tehát csak az, hogy az Ószövetség melyik gondolata adott indítékot ennek az idézetnek a megformálásához... Mivel az evangélista ezt a nevet [*Nadzóraiosz* = názáreti] több próféta által előre kijelentettnek tekinti, több ószövetségi helynek kellett a szemei előtt lebegnie bizonyítékként. A legkézenfekvőbb a 'nécer-jövendölsre' (Ézs 11:1) gondolnunk, ez több prófétánál megtalálható volt. (Ézs 23:5, 33:15; Zak 3:8, 6:12)... [Ezeket] a régi zsinagógák már mindig messianisztikusan értelmezték, a Messiást mint vesszőszálat Izáj gyökeréből kifejlődni látva... *Ha azonban az evangélista biztos volt abban, hogy ez a 'nécer-jövendöls'* Jézus Názáretben való tartózkodásában teljesedett be, akkor már nem volt nehéz a régi zsinagógákban érvényes hermeneutikai szabályok szerint az *Ézs 11:1 kifejezésében direkt jövendölést találni a 'názáreti' nevére.* A megszámlálhatatlan esetben alkalmazott hermeneutikai szabály így hangzott: *al tikreú* (= 'ne olvasd' vagy 'ne mondd') az Ószövetségnek ezt és ezt a szavát így, hanem úgy. - E szabály szerint a változtatás egy szó kiejtésében ilyenkor a magánhangzók vagy egyes mássalhangzók kisebb mértékű felcserélésére korlátozódott. *Az így elmondott bizonyíték, legalábbis a Haggada szerint, mégis mindig teljes értékűnek számított.* Ezt a bizonyítási eljárást követhette az evangélista, anélkül, hogy nyomatékosan jelezte volna: 'olvasd Ézs 11:1-et nem így: *NéCeR* [az írott szövegben álló, „stabil” gyökmássalhangzókat jelölöm most a kövér nagybetűkkel, a variálható, mert nem jelzett magánhangzókat kisbetűvel], hanem így: *NóCRí*. Így keletkezett a mondat: „József letelepedett Názáretben, amivel beteljesedett, amit a próféták (a 'nécer' és a 'cemách' szavak által) megmondtak: Názáretinek [*nócrí*] fog nevezetni.” (Strack - Billerbeck 1961, I. köt. 92). Az Ézs 11:1 illetően olvasata tehát: „És [egy] *názáreti* növekedik [*Izáj*] gyökereiből...” [*venócrí misszásáv jifre*]. Mindez teljes mértékben igazolja, hogy az evangélium exegézise mennyire meggyezik a régi zsinagógáéval, s másrészt, hogy nem alaptalan a szó szerinti beteljesedés állandó hangsúlyozását alapvető fontosságúnak tekintenünk.

²⁹ Urbach 1987, 685. (On *Redemption* c. fejezet.)

A Jézus által idézett mondat szövegkörnyezetével együtt:

És emlékezzél meg az egész útról, amelyen hordozott téged az Úr, a te Istened immár negyven esztendeig a pusztában, hogy megsanyargasson és megpróbáljon téged, hogy nyilvánvaló legyen, mi van a te szívedben; vajjon megtartod-e az ő parancsolatait vagy nem? És megsanyargata téged, és megéheztete, azután pedig **enned adá a mannát**, amelyet nem ismertél, sem a te atyáid nem ismertek, **hogy tudtodra adja néked, hogy az ember nem csak kenyérrrel él, hanem mind azzal él az ember, ami az Úrnak szájából származik.** (5Móz 8:2-3)

Elemzésünk szempontjából kulcsfontosságú ismét megjegyeznünk, hogy *e két részlet egyike sem az ember szellemi-lelki életének fenntartásáról szól, hanem fizikai létéről.* A Máté-szövegben a 40 napos böjt és a fizikai éhség, sőt a kísértő mondata ezt egyaránt világossá teszi; Mózesnél a manna szintén nem szellemi-lelki, hanem fizikai eledelként szerepel (reálprófécia). „*Legelőször is higgyétek el, hogy amit olvastatok [ti. az Ószövetségben], az úgy történt, ahogyan olvastátok, nehogy a valós történés fundamentumától megfosztva, levegőbe próbáljatok építkezni.*”³⁰ Ezt az Újszövetségben képviselt álláspontként is el tudom fogadni – amit Tertullianus is megerősít, aki kifejezetten ellenzi az Ószövetség szó szerinti és történelmi érvényességének gyengítését a figurális (és allegorikus) értelmezések révén.³¹ Ha tehát ehhez tartjuk magunkat, akkor az 5Móz 8:2-3 azt állítja, hogy a manna, mint természetfeletti eredetű, ám fizikai jellegű táplálék arra „tanította” Izrael fiait, hogy *Isten nem természetes úton is képes fenntartani az ember természetes, fizikai életét!* Meggyőződése, hogy ez az az értelmezés, amelyre Jézus hivatkozott: semmilyen utalás nincsen itt arra, hogy szellemi vagy lelki éhség gyötörte volna, fizikai viszont annál inkább.³² Jézus tehát az evangélium szerint itt azt állítja, hogy Isten ígérete [Mózesnél: *móca* = „ami a szájon kijön”, „ígéret”, „fogadás” stb.] képes fenntartani az ő fizikai életét. Alátámasztja ezt a görögben itt szereplő „él” jelentésű ige (ζάω), amely állati, fizikai életre vonatkozik a „puszta létezés” értelmében, szemben a βίος-szal, amely a tudatos, értelmes életet fejezi ki.³³ Ebből érthető meg, hogy erre Jézus természetfeletti ellenfele miért így reagált:

Ekkor vivé őt az ördög a szent városba, és odahelyezé a templom tetejére. És monda néki: **Ha Isten fia vagy, vesd alá magadat; mert meg van írva: Az ő angyalainak parancsol felőled, és kézen hordoznak téged, hogy meg ne üsd lábadat a kőbe.** Monda néki Jézus: Viszont meg van írva: Ne kísértsd az Urat, a te Istenedet. (Mt 4:5-7)

Ez egy exegetikai jellegű válasz volt Jézus hitvallására, amelyben az ördög a 91. zsoltár egyik versének szó szerinti, valóságos beteljesedését kérte számon tőle, amely szintén fizikai életének fenntartására vonatkozott.³⁴ Hogy ez írásmagyarázati szempontból tökéletes volt, azt Jézus nem vonta kétségbe – védekezésében morális alapon utasította vissza Isten szava *kipróbálásának*

³⁰ Augustinus, *Serm.* 2. 6. skk., idézi Auerbach 1987, 30. (Kiemelés tőlem, R. T.)

³¹ Auerbach 1987, 27 nyomán.

³² Fontos itt függetleníteni gondolkodásunkat attól az évezredek prédikáció-hagyománytól, amely ezt a helyet mindig a szellemi épülés szempontjából és céljából „spirituális” értelemben idézte.

³³ A *Hebrew-Greek Key Study Bible* ζάω szócikke nyomán.

³⁴ A Sátán válaszát mintegy így értelmezhetjük: „Ha tehát te azt állítod, hogy Isten természetfeletti módon megtartja az Írások ígéretei által a te fizikai életedet, rajta, bizonyítsd be!”

kísértését. (Kijelentve ezzel, hogy ezirányú «hermeneutikai meggyőződéséről» nem szükséges és nem is szabad tapasztalati úton előzetes bizonyítékokat szereznie – és éppen ezzel emelkedik abszolút érvényességre ez a hit.)

Még egy helyet szeretnék példaképpen elemezni, amely az ószövetségi prófécia és az Újszövetség történeti hitelességigényének fentebb már tárgyalt szoros, elvi összefüggését világosan mutatja, ez pedig a következő:

És Jánosnak mindezeket elmondták a tanítványai. És János az ő tanítványai közül kettőt előszólítván, elküldé Jézushoz, mondván: Te vagy-é az, aki eljövendő vala, vagy mást várjunk? Mikor azért azok a férfiak hozzámmentek, mondának: Keresztelő János küldött minket te hozzád, mondván: **Te vagy-é az, aki eljövendő vala, vagy mást várjunk? Azon órában pedig sokakat gyógyíta meg betegségéből, csapásokból, tisztátalan lelkektől, és sok vannak adá meg szeme világát. És felelvén Jézus, monda nékik: Elmenvén mondjátok meg Jánosnak, amiket láttatok és hallottatok: hogy a vakok szemeik világát veszik, a sánták járnak, a poklosok megtisztulnak, a siketek hallanak, a halottak feltámadnak, a szegényeknek az evangéliom prédikáltatik. És boldog, valaki énbennem meg nem botránkozik.**(Lk 7:18-23)

Jézus itt két messiási próféciaira utalt:

Akkor **a vakok szemei megnyílnak, és a siketek fülei megnyitvatnak, akkor ugrándoz, mint szarvas a sánta, és ujjong a néma nyelve**, mert a pusztában víz fakad, és patakok a kietlenben. (Ézs 35:5–6)

Az Úr Isten lelke van én rajtam azért, mert fölkent engem az Úr, hogy a **szegényeknek örömet mondjak**; elküldött, hogy bekössem a megtört szívűeket, hogy hirdessek a foglyoknak szabadulást, és a megkötözötteknek megoldást; hogy hirdessem az Úr jókedvének esztendjét, és Istenünk bosszúállása napját; megvígasztaljak minden gyászolót. (Ézs 61:1-2)

Az evangélium szövege itt is egyértelműen összekapcsolja a prófécia értelmezését a történeti valósággal; az *alapvető argumentum* ez: „*amit láttok és hallotok*” – *nem spirituálisan értelmezi Ézsaiást most sem*. Ez a hely rámutat egy a Jánoséval közös, részben implicit, de stabil hermeneutikai háttérre, amelyre Jézus utal. Véleményem szerint ez a háttér – talán a szadduceusok pártját kivéve – az egész kortárs júdaizmusra jellemző lehetett. *E csoda-történetek tehát hermeneutikai jelentőséggel is bírtak*. Számukra az, amit e dolgozat feltárni igyekszik, kiindulópont volt. Ezért ezt a szövegösszefüggést én szervezettebbnek látom az Újszövetség üzenetének egésze szempontjából, mint pl. Spinoza, aki szerint az eredeti „mondanivaló” teljes egészében megérthető a természetfeletti kikapcsolásával is. Már utaltam rá, hogy a szöveg „totalitását” (WEISS) véve alapul, ugyanezt a szövegösszefüggést lehet kimutatni mindenhol az erkölcsi jellegű tanítások és a *világmindenséget újjáteremtő* Isten mindenható és természetfeletti hatalma, és annak konkrét megnyilatkozásai között. Szintén említettem már, hogy az etikai üzenetek többnyire *alá vannak rendelve* az újjáte-

remtés folyamatát leíró vagy arra utaló részeknek, gyakran ilyen „keretbe” vannak illesztve, s ez sohasem pusztán stiláris jellegű. Az így kirajzolódó kép szerint a történelemnek és a kozmosznak e megváltoztatása az ember akaratától abszolút független kinyilatkoztatás, amelyet emberek nem befolyásolhatnak – így az erkölcsi útmutatások lényegében arra vonatkoznak, miképpen „élheti túl” valaki e változásokat, hogyan rendelheti alá magát Isten e döntéseinek úgy, hogy azok ne kárára, hanem hasznára legyenek, hogyan nyerheti el az „örök életet” – amely mind a judaizmus, mind a kereszténység eredeti értelmezésében a *test* feltámadása után, az eljövendő (valóságos) világban való halhatatlan életet jelenti. Az Újszövetség „eszkhatológiai léptékű” szentség-követelménye (mely messze több, mint morális értelmű) meg sem érthető enélkül (1Jn 3:1-3; 2Pét 3:10-14; Mt 7:24-29 stb.).

Jó példa erre a morálteológiai szempontból Luther óta sokat tárgyalt „hitből való megigazulás” kérdése is. Ennek kifejtése Pál leveleiben mindig alá van rendelve próféciaértelmezésének, s kiderül, hogy az eszkhatológiai időszámításban ez az „út” csak egy meghatározott időszakra vonatkozik, elérése nem volt mindig lehetséges és nem is lesz mindig lehetséges. Jóllehet mint morális értelemben vett igazság örökkévaló, de a történelem dimenziójában mégis csak egy ideig tud érvényesülni, csak egy ideig ragadható meg (2Thesz 2:3-12; 2Kor 6:1-2 stb.). Ez a tanítás tehát maga is egy prófécia beteljesedése, amelyet az erre az időre szóló speciális kegyelem tart fenn, ez utóbbi pedig – és itt különbözik az eredeti zsidó-keresztény paradigma a görög-rómaintól – *nem mindig érhető el mindenki számára*. A Biblia rendelkezik saját ontológiával – ha tehát elfogadjuk GADAMER álláspontját, mely szerint az értelmezőnek saját „horizontját” közelítenie kell a mű „horizontjához”, annak alárendelve magát (erre törekszem e dolgozatban);³⁵ akkor nem hagyhatjuk reflektálatlanul saját ontológiai alapállásunkat (amilyen pl. Spinozánál a racionalizmus, vagy Bultmannnál Heidegger filozófiája stb.), mert *ez még nem fogja megakadályozni a szöveggel való dialógus lehetőségét* – sőt ez fogja igazán elmélyíteni.³⁶

Néhány speciális eset vizsgálata

Az eddig tárgyalt, szorosán szó szerint értelmezett jövendölésekre itt nem hozok több példát, ezeknek helyeit a Függelékben közlöm (azt bizonyítandó, hogy a levelekben hasonlóan nagy számban és hasonló exegetikai eljárással fordulhatnak elő; nem elemezhetem azonban mindegyiket). Az alábbiakban néhány kevésbé egyértelmű vagy különös esetet fogok megvizsgálni.

Annás és Kajafás főpapsága alatt **lőn az Úrnak szava Jánoshoz**, a Zakariás fiához **a pusztában**, és **méne a Jordán mellett lévő minden tartományba** [= Júdea pusztája] **prédikálnán** a megtérés kereszttségét a bűnöknek bocsánatjára; **amint meg van írva Ésaiás próféta beszédeinek** könyvében, ki ezt mondja: **Kiáltónak szava a pusztában**: Készítsétek meg az Úrnak útját, egyengessétek az ő ösvényeit. Minden völgy betöltetik, minden hegy és halom megalacsonyítottatik; és az egyenetlenek egyenesekké, és a göröngyös utak simákká lesznek; és meglátja minden test az Istennek szabadítását. (Lk 3:2-6)

³⁵Pannenberg 1990; Gadamer 1984.

³⁶Spinoza 1953; Bultmann 1990; vö. még Pannenberg: „A hermeneutikai feladat abban áll, hogy ezt a feszültséget ne leplezzük el naiv összehangolással, hanem tudatosan kibontsuk.” (1990, 132).

Egy másik:

A farizeusok pedig kimenvén, tanácsot tartának ellene, hogyan veszíthetnék el őt. Jézus pedig észrevévén ezt, **eltávozték onnan.** És követé őt nagy sokaság, és ő meggyógyítja vala mindnyájokat; és **megfenyegeté őket, hogy őt ismertté ne tegyék; hogy beteljesedjék** Ésaiás **próféta mondása,** aki így szólt: *Ímé az én szolgám, akit választottam; az én szerelmesem, akiben az én lelkem kedvét lelé; lelkemet adom őbelé, és ítéletet hirdet a pogányoknak. Nem verseng, és nem kiált; az utcákon senki nem hallja szavát.* A megrepedezett nádat nem töri el, és a pislogó gyertyabelet nem oltja ki, mígnem diadalomra viszi az ítéletet. És az ő nevében reménykednek majd a pogányok. (Mt 12:14-21)

Mindkét idézett részben megfigyelhető, hogy nem állítja a teljes ószövetségi citátum minden szavának aktuális fizikai beteljesedését. Ez ellentmondani látszik eddigi érvelésünknek. Értelmetlenség lenne azt mondani például, hogy Jézus a szó eredeti értelmében őrizkedett volna a megrepedt nádszálak eltörésétől vagy a pislogó gyertyabelek kioltásától – ezt tehát az újszövetségi exegéta meghagyta metaforikus értelmében, szemben az eddig vizsgált helyekkel. *Nem állítható tehát általános érvényességgel, hogy a hasonló alakzatokat minden esetben „visszafordítanak” az átvitt jelentésből a betű szerintibe.* Ha most a második részletben idézett ószövetségi helyet az Újszövetség és az 1–2. század keresztény felfogása szerint „széthasogatjuk” (Pál kifejezése a 2Tim 2:15-ben), az alábbi képet kapjuk:

<i>Ímé az én szolgám, akit választottam, az én szerelmesem, akiben az én szellemem kedvét lelte, szellememet adom őbelé,</i>	Már beteljesedett Jézus keresztségekor: Mt 3: 16-17.
<i>és ítéletet hirdet a pogányoknak.</i>	A keresztény eszkatológia szerint a világ végén teljesedik csak be.
<i>Nem verseng és nem kiált, az utcákon senki nem hallja szavát,</i>	Ezt szó szerint veszi: ez az, ami éppen akkor valósult meg fizikailag.
<i>a megrepedezett nádat nem töri el, és a pislogó gyertyabelet nem oltja ki,</i>	Metaforikus, „spirituális” értelmezés, mely a kegyelem jellegére vonatkozik.
<i>mígnem diadalra viszi az ítéletet.</i>	Ez pedig már a kegyelmi időszak végére: az Úr napja, ítélet.

Ebben az elemzésben megfigyelhető azonban, hogy *ez az idézet is szó szerint értelmezett, megvalósult soraival* (fentebb a kiemelt részek) *kapcsolódik az Újszövetség által lejegyzett eseményhez.* Ez mindenképpen megerősíti az ilyen jellegű értelmezés elsőbbségét. Ami pedig az időben történő „széthasogatást” illeti, erre az Újszövetség exegézisének ontológiai alapjait vizsgáló részben még visszatérünk.

A másik idézetet hasonlóan megvizsgálva:

<i>Kiáltónak szava a pusztában:</i>	Ezt szó szerint, fizikailag valóságosan veszi.
<i>Készítsétek az Úrnak útját, egyengessétek az Ő ösvényeit.</i>	Ez nyilvánvalóan metaforikus, nem „fordítja vissza” (nem <i>valóságos</i> utat készít).
<i>Minden völgy betöltetik, minden hegy és halom megalacsonyítottatik, és az egyenetlenek egyenessé, és a göröngyös utak simákká lesznek.</i>	Ez is megmarad metaforikusnak, nyilván a megtérés hozta jellembeli változásokra utal: „spiritualizált” értelmezés.
<i>És meglátja minden test az Istennek szabadítását.</i>	Ez nem egyértelműen metaforikus, az Újszövetség egésze szempontjából a Messiás meglátására is vonatkozik, nem <i>csak</i> szellemileg értendő, sőt vehető akkor, és ott már szó szerint is.

Itt is megállapítható, hogy az idézet a szó szerint értelmezett részével kapcsolódik a lejegyzett eseményekhez. Ennél a szövegrésznél azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy jóllehet itt a hegyek-völgyek, utak kiegyengetésére vonatkozó rész csak spirituális értelemben szerepel, az Újszövetség más helyein fenntartja azt a nézetet (amely más próféciaakra is támaszkodik), hogy ez az utolsó napon fizikailag is beteljesedik majd (pl. Jel 16:20).

Az ilyen jellegű próféciaidézeteiket – házi használatra – „vegyesnek” neveztem el. Általában érvényes rájuk, hogy szó szerinti részükkel kapcsolódnak az Újszövetség szövegéhez – *ebből következik ennek az értelmezésnek az elsőbbsége*. Meg kell még jegyeznünk, hogy az összes próféciaik beteljesedését állító részeknek csak mintegy 2%-át (!) teszik ki az ilyen jellegűek. *Mindez azt mutatja, hogy a korabeli exegézis nem zárta ki a próféciaik spirituális értelmezését, de azt messze alárendelte a szó szerintinek; sőt „nyitott volt” az eredetileg metaforikus kifejezések szó szerinti interpretációjára is* – ez szintén (később tárgyalandó) ontológiai alapállásukból következhetett.

Nagyon kevés olyan hely van, ahol egy próféciaát teljes egészében meghagytak metaforikus értelmében, én mindössze három ilyen találtam:

„Akkor monda nekik Jézus: Mindnyájan ezen az éjszakán megbotránkoztok én bennem. Mert meg van írva: **Megverem a pásztort, és elszélednek a nyájnak juhai.**” (Mt 26: 31) — „Monda nekik Jézus: Sohasem olvastátok-é az írásokban: **Amely követ az építők megvetettek, az lett a szegletnek feje;** az Úrtól lett ez, és csodálatos a mi szemünk előtt. Anna-kokáért mondom néktek, hogy elvételük töletek az Istennek országa, és oly népnek adatik, amely megtermi annak gyümölcsét. És aki e köre esik, **szétzúzatik; akire pedig ez esik reá, szétmorzsolja azt.** És a főpapok és farizeusok hallván az ő példázatait, megértették, hogy róluk szól.” (Mt 21:42-45) — „Mert ha az Úrnak, a megtartó Jézus Krisztusnak megismerése által a világ fertelmeit elkerülték, de ezekben ismét belekeveredve legyőzetnek, az ő utolsó állapotjuk gonoszabbá lett az elsőnél. Mert jobb volna rájuk nézve, ha meg sem ismerték volna az igazság útját, mint hogy megismervén, elpártoljanak a nekik adott szent parancsolattól. De betelt rajtok az igaz példabeszéd szava: **Az eb visszatért a saját okádására, és a megmosódott disznó a sárnak fertőjébe.**” (2Pt 2:20-22)

Mindhárom esetben a prófécia³⁷ beteljesedését úgy állítja a szöveg, hogy *az idézett mondat teljes egészében megmarad metaforikus, átvitt értelmében, s így az éppen megtörténtő eseménynek „csak” szellemi tartalmát írja le.*

Az itt elsőként idézett részlet a három szinoptikus evangéliumban egyaránt megtalálható; a második szintén ezekben, az *Apostolok cselekedeteiben* és *Péter első levelében* is szerepel. Ezekkel és még néhány már a tipológia határterületén álló utalással együtt az összes próféciát és beteljesedését mutató helyek mindössze 2,5%-át teszik ki. Erre a típusra tehát – mennyiségi szempontból – nagyjából ugyanaz vonatkozik, amit az előzőről mondtunk.

Jézus és a prófécia

Vallástörténeti közhely, hogy Jézus életének egyik fő célja – az evangéliumok szerint – a próféták szavainak betöltése volt. Ezt tehát nem kívánom itt részletesen bizonyítani. *E dolgozat célja nem az, hogy Jézus életének és a próféciaknak az összefüggését az egyházatyákhoz hasonlóan részleteiben kimutassa, hanem, hogy azt a hermeneutikai-ontológiai háttérrel még jobban megközelítse, ha lehet feltárja, amely ezen összefüggések mögött (alatt) áll; majd pedig ebből a próféták általános korabeli exegéziséhez és – az Újszövetség interpretációjában megjelenő – eszkatológiájukhoz közelebb jusson.* Ezt a törekvésemet az a sejtés motiválta, amely szerint az újszövetségi és a görög-római világkép (értsd: kozmológia is) radikálisan különbözik egymástól, szemben azzal a felfogással, amely a kereszténységet nagyjából a hellénista zsidóság, az alexandriai újplatonista filozófia (Philón) stb. hajtásának tekinti, s ennek alapján közelítve meg az Újszövetséget, annak rengeteg állítását – véleményem szerint – félreérti. E tekintetben AUERBACH álláspontját fogadtam el.³⁸ Eszerint a keresztény eszkatológia és kozmológia sokkal közelebb állt a zsidóságéhoz, mint a görögökéhez, a meglévő különbségek ellenére is. Most csak ebből a szempontból fogom Jézus személyes viszonyát a próféciaikhoz – röviden – érinteni.

És méne Názáretbe, ahol felneveltetett: és beméne, szokása szerint, szombatnapon a zsinagógába, és felállá olvasni. És adák néki az Ésaías próféta könyvét; és a könyvet feltárván, arra a helyre nyita, ahol ez vala írva: Az Úrnak lelke van énrajtam, mivelhogy felkent engem, hogy a szegényeknek az evangéliumot hirdessem, elküldött, hogy a töredelmes szívűeket meggyógyítsam, hogy a foglyoknak szabadulást hirdessek és a vakok szeméinek megnyílását, hogy szabadon bocsássam a lesújtottakat, hogy hirdessem az Úrnak kedves esztendejét. És behajtván a könyvet, átadá a szolgának, és leüle. És a zsinagógában mindenek szemei ő reá valának függesztve. Ő pedig kezdé hozzájuk szólani: **Ma teljesedett be ez az Írás a ti hallástokra.** (Lk 4:16-21)

³⁷ Mint már máshol is láthattuk, a „prófécia” itt a Biblia bármelyik könyvéből, a nem prófétikus könyvekből, akár a törvényből, akár az írásokból stb. is származhat. Mind az Újszövetség, mind a rabbinikus írások ilyen értelemben prófétikusnak tekintik elvben a teljes ószövetségi írást, amelynek minden mondata prófécia is lehet.

³⁸ Auerbach 1987, 47–48. Lásd még erről: Schweitzer 1989, 100–107.

Az alábbiakban G. DALMAN egy írásából³⁹ szeretnék több részletet idézni, mert a fenti idézetnek rendkívül találó és pontos interpretációját adja: „A názáretiek olyasféle beszédet várhattak Jézustól, amilyenekkel a Peszikta de Rab Kahanában rendelkezünk a vigasz-sabbatok haftaráihoz készült előadások esetében... Az efféle vigaszbeszédnek gondolata rejtőzött a tekintetek mögött, melyek a Lk 4: 20 szerint Jézusra szegeződtek, amikor beszélni kezdett... Amit Jézus mondott, azt csupán röviden adja vissza, s az nyilván rövid is volt... Így szólt: Ma az Írásnak e szava a fületekben beteljesült... A „beteljesülés”-t jelentő szó (*kajjem*) az érvénytelenítéssel ellentétes megerősítést jelent. *A próféta beszéd akkor tekinthető megerősítettnek, ha tartalma megvalósul* (5Móz 18:22). *Nem kevesebbet éltek most meg Jézus hallgatói...* Eszerint az Írás éppen hallott szava volt az, ami beteljesült. De a görög szöveg szerint a beteljesülés a hallgatók fülében történik, *azáltal tehát, hogy ők most Jézust hallják. Vagy a próféta beszéd lépett be a megvalósulásba, amikor ő azt saját szavaként olvassa fel, vagy mostani utalása saját személyére nem más, mint a beteljesülés.* Keresztelő Jánoshoz intézett üzenetében (Lk 7:22) gyógyító csodáit és a szegényeknek hirdett örömhírt nevezi meg mint küldetése bizonyítékát. Az elbeszélő vélhetően itt is erre gondol, de Jézus most egyedül a próféta beszédet szólaltatja meg, s a hallgatókat azzal a személlyel szembesíti, aki a próféta beszédet e személy saját kijelentése által jeleníti meg... az a megbízatása, hogy Isten üdvhozó hatalmát, vagyis Isten királyi uralmát (arámi *malkhuta disemajja*), ahogy azt Jézus érti, ne csupán előre lássa, hanem e világba bevezesse... Jézus szavai hallgatói számára 'a hűség (kegyelem) szavainak' tűntek (Lk 4:22)... Ez a benyomás Jézus hallgatóinál természetes volt. A próféta beszédet eddig mint ősidőbeli hangot hallották egy bizonytalanul távoli jövő visszhangjával... [A názáretiek hitetlensége miatt] így azután nem kerül terítékre az a döntő kérdés, mennyiben kezdődik meg Jézussal a fogságot szenvedők megígért szabadulása. *Aszerint, amit Názáretben mond, már beszédével is ez történik. Meghirdetés és megvalósulás szoros kapcsolatban állnak...* Ebben az irányban helyezkedik el az olvasott szöveg Jézus által adott értelmezése. Itt helyezkedik el azonban a botránkozásnak az a köve is, amelyben földijei felbotlanak. Ők egy egészen másképp látható és megfogható megváltásra számítottak. *Az üdvösség e közvetítőjének hinni annyit jelentett, mint a láthatatlanba nyúlni, s minden személyes és nemzeti vággyal és reménnyel életre-halálra rábízni magunkat erre az Isten-hírnökre és az ő Istenére. Ezt a bátorságot a názáretiek nem lelték fel...* Visszatekintve Jézus názáreti fellépésére, világos lesz, hogy Jézus nem volt írástudó (arámi *daros*) abban az értelemben, mint a többiek. *Deras* annyit jelent, mint „az Írás szavának tartalmát kutatni”. Ez a tartalom a rab-biknál nem annyira a történeti szójelentést, mint inkább az Írás szavának jelentését érinti a vallási cselekvés és ítélet számára. Amit az „megmutat” (héber *haggádá*), és aminek „kikövetkeztetésére utal” (héber *limmad*), vagyis ami ebben az értelemben a „tanítása” (héber *talmud*), az az eredménye az efféle „kutatásnak” (*deras*, *midrás*). Az ennek során alkalmazott módszer meghatározott iskolai szabályok alkalmazásában áll, amennyiben a jogról van szó, egyébként mindenképp előtt más Írás-helyek szavaival való viszonyok létesítésében. A *deras*-nak ebben a művészetében, amely gyakran mesterkéltséggé fajult, voltak mesterek a *darosín*. Amikor közmondásokat, élményeket hasonlatokat vesznek elő, az is az értelmezés e művészetének szolgálatában történik. *Ilyesmiket Jézus is alkalmaz céljai érdekében, ha szüksége van rájuk. De ő nem aggádistá. Az az igazság, amit ő*

³⁹Dalman 1991, 93. (A kiemelések tőlem, R. T.)

*hirdet, nem mondja magát Írás-kutatásnak, és nem is az. Ez az igazság önálló fenséggel lép fel. Ennek megfelelően Jézus a názáreti zsinagógában sem egy értelmezést kapcsol a prófétai beszédhez, hanem rámutat egy tényre, amely tény nem magyarázatot, hanem beteljesedést jelent, és ez a tény nem más, mint Ő Maga. Minthogy a zsidó teológia számára ez az egész tényállás idegen, nincs is olyan kategóriája, amelybe Jézust beletagolhatná. Sem törvénytanító, sem prédikátor nem volt a szó zsidó értelmében... Amit ő tett, az tulajdonképpen nyilvános „kikiáltás” (κηρύσσειν, Lk 4:44)... Hogy a názáretiek mivé lettek volna, ha Jézus örömhírét befogadják, az abban az irányban helyezkedett el, amit Rabbi Méir „megbizonyosodott”-nak (héber *mebusszár*) hív, megbizonyosodottnak abban, hogy az illető az eljövendő világ egyik fia... Jézusnál a döntő feltétel üzenetének befogadása, vagyis hogy az ember *higgyen...*”*

Hogy ez a hit az Írásokban (próféciaiban) ezen a ponton már túllépi a „vallásos meggyőződést” (értsd: a tradíciók reflektálatlan elfogadását) és az illető - jelen esetben elsősorban Jézus - számára létkérdéssé válik, nyilvánvaló. BUBER (miután az Ézs 7:9-et így adja vissza: „csak ha állhatatosan megmaradtok életetek alapvető viszonyában [ti. Isten hatalmával, amelyből létetek ered], akkor lesztek valóságosan stabilak [do you have an essential stability]”) ezt az *emuná* (hit) *egzisztenciális jellegének* nevezi.⁴⁰ „Mindenki, aki e megkívánt visszafordulást [megtérést] betölti, erőszakkal tör be [Lk 16:16] a királyságba, amely [Jézus üzenete által] már érintkezésbe került saját létezésének szférájával, és így ez egyre inkább aktuális valósággá válik a világban.” (A Mk 1:15 elemzése kapcsán.)⁴¹ Ehhez itt csak annyit tennék hozzá, hogy az említett viszony (a hit, ebben az egzisztenciális értelemben) nemcsak magához Istenhez, hanem *legalább annyira* az Ő szavához, az Írásokhoz kötődik - illetve csak ez utóbbi adja az Istenhez való kötődés *valóságát*.

Innen érthető meg véleményem szerint az evangéliumok azon tanítása, mely szerint Jézus *tu-datosan* vállalta az Írások (próféciaik) betöltését a legszélsőségesebb módon és helyzetekben is:

És imé egyik azok közül, akik a Jézussal valának, kinyújtván kezét, szablyáját kirántá, és a főpap szolgáját megcsapván, levágá annak egyik fülét. Akkor monda néki Jézus: Tedd helyére szablyádat; mert akik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniök. Avagy azt gondolod-é, hogy nem kérhetném most az én Atyámat, hogy adjon ide mellém többet tizenkét sereg angyalnál? **De mi módon teljesednének be az írások, hogy így kell lenni?** Ugyanekkor monda Jézus a sokaságnak: Mint valami latorra, úgy jöttetek fegyverekkel és füstélyokkal, hogy megfogjatok engem? Naponként nálatok ültem, tanítván a templomban, és nem fogtatok meg engem. **Mindez pedig azért lőn, hogy beteljesedjenek a próféták írásai.** Ekkor elhagyák őt a tanítványok mind, és elfutának. (Mt 26:51-56)

Ezután tudván Jézus, hogy immár minden elvégeztetett, [**azért**] **hogy beteljesedjék az írás, monda: Szomjúhozom.** Vala pedig ott egy eczettel teli edény. Azok azért szivacsot töltvén meg eczettel, és izsópra tévén azt, oda vivék az ő szájához. **Mikor azért elvette Jézus az eczetet, monda: Elvégeztetett!** És lehajtván fejét, kibocsátá lelkét. (Jn 19:28-30)

⁴⁰ Buber 1961, 28.

⁴¹ Buber 1961, 26.

(Az utóbbi utalás Zsolt 69:22b-re: „és szomjúságomban ecettel itattak engem”). Az írásokhoz való ilyen viszony – mely az „Isten országa fiaitól” van megkövetelve – a fentebb tárgyalt alapvető hasonlóságok *mellett* túl is lépi az írástudók exegézisének határait, mint arra DALMAN rámutatott. Megkockáztatom, hogy így is értendő Jézus e nyilatkozata:

Mert mondom néktek, hogy ha a ti igazságotok nem több az írástudók és a farizeusok igazságánál, semmiképen sem mehettek be a mennyeknek országába. (Mt 5:20)

Illetve mindezek idejének meghatározása:

A törvény és a próféták Keresztelő Jánosig valának: **az időtől fogva** az Istennek országa hirdettetik, és mindenki erőszakkal tör abba. Könnyebb pedig a mennynek és a földnek elmúlni, hogynem a törvényből egy pontocskának elesni. (Lk 16:16-17)

Az „erőszak”, gör. βία első jelentése: „életerő”, „(nagy, testi) erő” – az Isten országába való bejutás tehát mintegy az ember *teljes életerejének* igénybevételével történik – ismét a fenti egzisztenciális értelemben. Ez utóbbi idézet tehát meghirdeti a *próféták beteljesedésének idejét: ez maga Isten országa*.

Mindennek a jelentőségére – Jézus életében – jól rámutat Pál,⁴² aki szerint Jézus szolgálatának egyik aspektusa elsősorban a zsidóság álláspontjáról érthető meg (azaz nem a görög-római gondolkodásmódból fakad):

Mondom pedig, hogy Jézus Krisztus szolgálja lett a körülmétkedésnek **az Isten igazságáért, hogy megerősítse az atyák ígéreteit**; a pogányok pedig irgalmasságáért dicsőítik Istent, a mint meg van írva: Annakokáért vallást teszek rólad a pogányok között, és dicséretet éneklek a te nevednek. (Róm 15:8-9)

Az atyák ígéreteinek (a nekik tett isteni ígéreteknek) e megerősítése Izrael akkori állapotában valóban nagyon indokolt volt: *az ígéretek tartalma és a valóságos helyzet addig talán soha nem tapasztalt mértékben eltávolodott egymástól, annyira, hogy „racionálisan” már nem is volt közvetíthető a kettő.*⁴³ Ebből a szempontból megkockáztatható az a kijelentés, mely szerint Jézus

⁴² Véleményem szerint Pál jól értette Jézust, és nem tudok egyetérteni azzal, hogy *másfajta* hite lett volna, mint Jézusnak. Ebben a kérdésben ismét inkább Schweitzerhez csatlakoznék, aki szerint Pál Jézussal azonos, zsidó alapokon állt hitét tekintve (ld. Buber hivatkozását személyes beszélgetésükre, in Buber 1961, 14). A különbség köztük szerintem nem fundamentális jellegű, hanem abból adódik, hogy Pál nem a zsidóság felé hirdette az üzenetet. Ennek ellenére az sohasem változott meg olyan (lényegét érintő) mértékben, amely a hit ilyen kettészakadásához vezetett volna – ez jóval később következett csak be.

⁴³ Ehhez hasonló feloldatlan állapotot ábrázol tökéletesen a 89. zsoltár, amelyben *először hűségéért dicsérik* Istent majd megemlékeznek Dávidnak tett felbonthatatlan ígéretéről – „az én hűséges voltomban nem hazudom, nem töröm meg az én szövetségemet, és ami kijött az én számból, el nem változtatom, megesküdtem egyszer az én szentségemre: vajon megcsalhatnám-e Dávidot?...” – majd kijelentik, hogy Isten *nem* tartotta meg szavát – „de te mégis elvetted ... felbonttad a te szolgálóddal kötött szövetséget... Hol van a te előbbi kegyelmességed,

egész működése, sőt halála exegetikai események (és tanítások) is, amelyek az Írások tekintélyét és literális értelmezését erősítették meg egy „végső” egzisztenciális erőfeszítéssel (szemben, ha úgy tetszik, pl. a hellenisztikus atmoszférával is) – mindez ugyanis Izrael léte számára alapvető.

A próféciaik szándékos betöltése egyébként sem a rabbinikus irodalomtól, sem az Ószövetségtől nem idegen. „Mikor ő házába megérkezett, hívta szolgálólányát és azt mondta neki: 'Gyere, mosd meg lábainkat!' Olajat töltött egy edénybe, megmosta a lábaikat, hogy beteljesítse, ami meg van mondva a Deut. 33,24-ben: 'Olajba meríti lábait.'”⁴⁴ Az Ószövetségben – többek között – Jéhu tölti be Illés prófeciáját hasonlóképpen szándékosan:

Jéhu pedig meghúzván az ívét, Jórámot hátba lövé a lapoczkák között úgy, hogy a szívéen ment át a nyíl, és lerogyott a szekérben. És monda **Bidkárnak, az ő hadnagyának: Fogd meg és vedd a Jezréelbeli Nábót mezejére; mert emlékezz csak vissza, mikor mi, én és te, ketten az ő atyja, Akháb után lovagoltunk, és az Úr ő felőle ezt a fenyegetést mondotta:** Bizonyára megkeresem a Nábót vérét és az ő fiainak vérét, amelyet tegnap láttam, azt mondja az Úr: **azért megfizetek néked ezen a szántóföldön,** azt mondja az Úr. **Most azért fogjad őt, és vedd a szántóföldre, az Úr beszéde szerint.** (2Kir 9:24-26)

Nyilvánvaló, hogy itt a politikailag lényeges eseményen (Jórám halálán) túlmenően tettek egy politikailag lényegtelen dolgot – ez jól megmutatja, hogy itt többről van szó, mint csak az események „emberi” oldaláról vagy politikai jelentőségéről.

Arra is felhívja a figyelmet ez a hely, hogy az itt tárgyalt hermeneutika mutat hasonlóságot az Ószövetség saját hermeneutikájával (ennek kimutatása azonban egy másik tanulmányt igényelne). Eszerint Jézus nem pusztán „önigazolásként” vonult be számaron Jeruzsálembe, és nem logikailag szükségszerű feltételeznünk azt sem, hogy ezt a részletet utólag illesztették volna be az evangéliumok szerzői, mivel ez is teljes mértékben illeszkedik egy jóval mélyebben elhelyezkedő, átfogó hermeneutikai struktúrába:

És mikor közeledtek Jeruzsálemhez, és Bethfagéba, az olajfák hegyéhez jutottak vala, **akkor elkülde** Jézus két tanítványt, és monda **néik: Menjetek ebbe a faluba, amely előttetek van, és legott találotok egy megkötött szamarat és vele együtt az ő vemhét; oldjátok el és hozátok ide nékem.** És ha valaki valamit szól néktek, **mondjátok, hogy az Úrnak van szüksége rájuk:** és legott el fogja bocsátani őket. **Mindez pedig azért lett, hogy beteljesedjék a próféta mondása, aki így szólott: Mondjátok meg Sion leányának: Ímhol jó néked a te királyod, alázatosan és számaron ülve, és teherhordozó számarának vemhén.** A tanítványok pedig elmenvén és úgy cselekedvén, amint Jézus parancsolta vala nékik, elhozák a szamarat és annak vemhét, és felső ruháikat rájuk teríték, és **ráüle azokra.** (Mt 21:1-7)

Mindhárom idézett részből kitűnik egyébként, hogy a „beteljesedés” ismét a szó szerint történeti fizikai megvalósulást jelenti, s hogy ennek *valami miatt kiemelt jelentősége van.*

Uram? Megesküdtél Dávidnak a te hűséges voltodra!...” – végül – *jóllehet nincs válasz* – így fejezi be: „Áldott legyen az Úr mindörökké!”

⁴⁴Szifré Dt 33, 24 § 355 (148a), idézi Strack-Billerbeck 1961, I. köt. 74. o.

Egy központi jelentőségű példa: a feltámadás

Egészen nyilvánvaló, hogy ha az Ószövetséget mintegy költői műként olvassuk (s általában így szokták olvasni), abban sehol sincs explicit módon kijelentve, hogy a halottak testben fel fognak támadni. Pontosabban az erre vonatkozó helyeket automatikusan költői képként „észleli” az ember, fel sem merül, hogy a *Zsoltárok*, az *Énekek éneke* (!), a próféták vagy különösen Mózes könyvei egyes költői kifejezései szó szerint értendők lennének. (Ez persze a zsidóság illetve a kereszténység e hagyományán kívüli olvasókra vonatkozik.) Jó példa erre GUNKEL egy megállapítása, aki a *Zsoltárok* egyes „értelmezhetetlen” helyeit a héber költészet „kitöréseiként” fogja fel: „Ami az interpretációt még bonyolultabbá teszi, az a héber karakter tüzes lelkesedése, amely nem riad vissza a legszertelenebb kifejezésektől, sőt keresi ezeket. A modern kutató, a realitásérzékkel rendelkező ember, a mérsékelt és logikus, adott esetben az Írást vizsgáló filológus, aki a ’józan interpretációra’ törekszik, tehetetlenül áll a rajongó héber e kirobbanásai előtt. *A héber költő le meri írni, hogy leszállt az alvilágba, majd visszatért onnan; Istenhez fordul, hogy személyes ellenségeivel szemben azáltal segítse meg, hogy ítéletet hoz az egész világra. Királyát, a szegény kis Júdea királyát az összes nemzet királyaként reméli látni.* A modern ember, mindezt idegennek érezve, ezeket a hiú szavakat teljesen képtelennek látja.”⁴⁵ WEISS válasza erre csak annyi, hogy GUNKELnek „nem sok köze van a héber költészethez, sőt talán semmilyen költészethez”, hiszen annak általában sajátja az efféle túlzás. Véleményem szerint azonban GUNKEL jól ráérez valamire, ami a *Zsoltárok*at megkülönbözteti a többi költői műtől, ha ugyan nem a *költészettől*; s ebből a szempontból e megjegyzése jó kiindulópontot adhat számunkra.

Amit ugyanis ő a „héber karakter legszertelenebb kifejezéseket kereső tüzes lelkesedésének”, „rajongó kirobbanásainak nevez”, az a bibliai ontológia értelmében a *prófétálás*. Eszerint viszont – mint látni fogjuk – az így kimondott eseményeknek *valóságosan* be kell teljesedniük. Hogy a rabbinikus hagyomány már Jézus előtt – illetve részben éppen az ő idejében – dolgozta ki ezt a hermeneutikát (amelyet egyszersmind, úgy tűnik, valóban egyenesen örökölt a próféták utolsó generációjától), azt legjobban a feltámadás kérdésével lehet kimutatni. Ehhez először is rögzítenünk kell azt a tényt, hogy feltámadás alatt mind a korai judaizmusban, mind a kereszténységben hangsúlyozottan a test feltámadását értették. „A későbbi utalások a léleknek a testbe való visszatérésére, amely feléled, és a hit, amely a lélek és a test egységén alapul, semmilyen módon nem közvetíthető a lélek halhatatlanságára összpontosító hellénisztikus elképzelésekkel. A későbbi gondolkodás a lélek és a test abszolút ellentétén alapul, ahol az utóbbi csak egy börtön, amelyből a lélek kiszabadulni vágyakozik. Ez az elmélet a lélekvándorlás platonikus mítoszából ered. Josephus a halottak feltámadásának hitét a farizeus felekezetnek tulajdonította, míg a lélek halhatatlanságának hitét, mely szerint hosszú szolgaságból való szabadulásakor „örvendézzel emelkedik a magasba”, az esszénusoknak, és a görög látásmóddal hozta összefüggésbe. Az esszénusok úgy tartották, hogy az eljövendő világ, mint a jelenlegi folytatása, a megváltott lelkek szférája. A Misna azonban azoktól, akik tagadják a feltámadást, még az eljövendő világban való részesülést is megtagadja. Dániel néhány verse – „és sokan azok közül, akik a föld porában alusznak, felkelnek, némelyek örökkévaló

⁴⁵H. Gunkel *Die Psalmen* című művéből idézi Weiss 1984, 53.

életre, némelyek pedig gyalázatra és örökkévaló utálatosságra” (12:2), „de te menj a te utadon a vég felé, és nyugodni fogsz, és felkelsz a te sorsodra a napok végén” (uo. 13. vers) – a feltámadást az eljövendő világban a jutalom és a büntetés elé helyezi, azon három csoport formulája szerint, amelyekre a szöveg mint Sammáj és Hillél iskolájának nyilatkozataira hivatkozik.⁴⁶ A korai kereszténység oldaláról megerősítette ezt pl. Tertullianus, aki szerint az ezt tagadók a holtak feltámadását „imaginárius jelzéssé facsarják ki”,⁴⁷ illetve a *Hiszekegy* (Apostoli Hitvallás), amely szintén kiemeli: „hiszek a test feltámadásában”. Míg azonban ez az állítás a görög-római kereszténységben hamar a dogma formáját öltötte és filozófiai bizonyítási kísérletek tárgyává lett, a rabbinikus irodalom kifejezetten az Írásokból igyekezett igazolni – emögött pedig ismét rábukkanunk a már ismerős hermeneutikai eljárásra:

A tannaiták tekintélyével tanítottatott: Rabbi Simai így szól: Miképpen tudhatunk a Tóra alapján a halottak feltámadásáról? Amint meg van írva: „És én megerősítettem a szövetséget velük [a pátriárkákkal], hogy nekik adom a Kánaán földjét.” (2Móz 6:4) Nem azt mondja: „veletek”, hanem: „velük”, ezzel megmutatva a Tóra alapján, hogy van halottak feltámadása.⁴⁸

Ez az érvelés azon alapul, hogy a pátriárkák, Ábrahám, Izsák és Jákób életükben *nem* kapták meg Kánaán földjét. Mivel pedig meg van írva, hogy *velük* és nem leszármazottaikkal (*veletek*) kötött Isten szövetséget erre nézve (más helyen: „*Neked* és a te magodnak adom ezt a földet örökre”), szükségképpen fel kell támadniuk (fizikailag), hogy ez az ígélet beteljesedhessen. Jézus is utal erre, ezt mondva: „De mondom néktek, hogy sokan eljönnek napkeletről és napnyugatról, és letelepednek Ábrahámmal, Izsákkal és Jákóbbal a mennyek országában”. (Mt 8:11) (Az „egek királysága” *sohasem* szellemi, „mennyei” értelemben szerepel a Bibliában: az mindig a *földön* jön el – szemben ismét a görög-római gondolkodási reflexszel.)

A fenti traktátus így folytatódik:

A *minim* [eretnekek] megkérdezték Rabban Gamalielt: Honnan tudhatjuk, hogy a Szent, áldott legyen, fel fogja támasztani a halottakat? Ő így felelt nekik: A Tórából, a Profétákból és az Írásokból van bebizonyítva. De azok nem fogadták el bizonyításait. A Tórából, mert meg van írva: „És az Úr szólt Mózeshez, Íme elalszol a te atyáiddal és azután felkelsz.” (5Móz 31:16) Ők ezt felelték neki: De talán az a vers azt mondja: „És a nép felkel” (5Móz 16:31)? A

⁴⁶Urbach 1987, 636. A Josephus-hivatkozás helyei: *A zsidó háború* II. 8, 11, 14; *A zsidók története* XVIII., 1, 3. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Josephus a farizeusok feltámadástanát a lélekvándorlással összemoshatóan idézi („tanításuk szerint a lélek halhatatlan, de *csak* a jó lelkek kerülnek a halál után *más testbe*...”, ami egészen biztosan nem helyes (szokása szerint talán a rómaiak előtt szeretné szimpatikussá tenni ezt is). A Misna-hivatkozás helye: Toszefta Szanhedrin XIII, 1, § 434; és ld. Rós haSana 16/b.888.

⁴⁷Idézi Auerbach 1987, 32.

⁴⁸Bab. Talmud, Szanh. 4a-d, in Neusner 1987, 234. Hasonlít ehhez az alábbi rész is: „Hogyan tudhatunk a Tóra alapján a halottak feltámadásáról? Ahogy meg van írva: és adjátok abból az Úrnak felemelt áldozatot Áronnak, a papnak’ (4Móz 18:29/b). Hát Áron talán örökké fog élni? Sőt nem inkább úgy történt, hogy be sem jutott Izrael földjére, amelynek a terméséből a felemelt áldozatot adni kellett? Ez tehát azt tanítja, hogy még egyszer élnie kell majd és az izraeliták neki fogják adni a felemelt áldozatot. E vers alapján tehát látjuk, hogy a halottak feltámadása a Tóra tanítása.” (Bab. Talm. Szanh. 2a-e, uo. 233. o.)

Prófétákból, mert meg van írva: „Halottaid élni fognak, az én halott testemmel együtt fel fognak kelni. Ébredjetek és énekeljetek, akik a porban laktok, mert harmatod mint a fű harmatja, és a föld ki fogja adni halottait.” (Ézs 26:19). De ez talán azokra a halottakra vonatkozik, akiket Ezékiel támasztott fel? Az Írásokból, ahogyan meg van írva: „És a te ínyed, mint az én szerelmem bora, mely édesen ereszkedik alá, szóra nyitja az alvók ajkait” (Énekek 7:9) De ez talán azt jelenti, hogy a halottak megmozdítják ajkaikat?⁴⁹

Hogy Jézus ebben a kérdésben hasonló platformon volt a (farizeusi) rabbinikus hagyomány-
nyal,⁵⁰ az az alábbi részletből tökéletesen kiderül:

Ugyanazon a napon menének hozzá **a szadduceusok, akik a feltámadást tagadják**, és megkérdezik őt, mondván: Mester, Mózes azt mondta: Ha valaki magzatok nélkül hal meg, annak testvére vegye el annak feleségét, és támasszon magot testvéreinek. Vala pedig minálunk hét testvér: és az első feleséget vevén, meghala; és mivelhogy nem vala magzata, feleségét a testvéreére hagyá; hasonlóképen a második is, a harmadik is, mind hetediglen. Legutoljára pedig az asszony is meghala. A feltámadáskor azért a hét közül melyiké lesz az asszony? Mert mindeniké vala. Jézus pedig felelvén, monda nékik: **Tévelyegtek, mivelhogy nem ismeritek sem az írásokat, sem az Istennek hatalmát.** Mert a feltámadáskor sem nem házasodnak, sem férjhez nem mennek, hanem olyanok lesznek, mint az Isten angyalai a mennyben. **A halottak feltámadása felől pedig nem olvastátok-é, amit az Isten mondott néktek, így szólván: Én vagyok az Ábrahám Istene, és az Izsák Istene, és a Jákób Istene; az Isten nem holtaknak, hanem élőknek Istene.** És a sokaság ezt hallván, csodálkozék az ő tudományán. (Mt 22:23-33)

És Lukács még hozzáteszi: Felelvén pedig némelyek az írástudók közül, mondának: „Mester, jól mondád!” (Lk 20:39)

Azt, hogy a szadduceusok kérdése a *testi* értelemben vett feltámadásra irányult, éppen a házasság felemlgetése mutatja. Jézus tévelygésük okát két tényezőben állapítja meg: *nem ismerik az Írásokat és Isten hatalmát.* Ez megmutatja, hogy Jézus teljes mértékben *elfogadta azt a hermeneutikát, amely alapján a feltámadás egyáltalán igazolható az Írásokból.* Hasonlóan a rabbikhoz, bizonyításában azért használt egy nehezebb, kevésbé egyértelmű helyet, mert a *Pentateuchusból*

⁴⁹ Bab. Talm. Szanh.5a-h, u.o. 235.

⁵⁰ A farizeusokat Jézus sohasem ítélte el írásmagyarázati szempontból. „*Elvettétek a tudomány kulcsát* - ti magatok nem mentetek be [ti. az Isten országába], azokat pedig, akik be akartak menni, megakadályoztátok” - mondja róluk. Elhatárolódása tőlük egyrészt a szóbeli Tórának az írttal azonos tekintélyű használata (Mt 15:1-9) és erkölcsi magatartásuk miatt (Mt 23:1-35) vált indokolttá. Ez egyszersmind azt is megmutatja, hogy a fentebb gyakorolt hermeneutikai hagyományt a „szóbeli Tóra” hagyományától függetlennek tekintette (nem azonosította azzal) és fogadta el, szemben a szadduceusokkal. Ez pedig arra is utalhat (vallástörténeti szempontból), hogy e hermeneutika más „vonalon” is igazolt volt (nemcsak a „szóbeli Tóra” hagyományában), azaz, hogy a farizeusi tanításnál általánosabb érvennyel bírhatott már az intertestamentális időkben, sőt, hogy esetleg - mint már felvettem - valóban az utolsó ószövetségi generáció adhatta tovább. Erre mutat az is, hogy a testi feltámadás hite már a 2Makkabeusok 7:9-29-ben is explicit módon jelen van.

kellett választania, mivel a szadduceusok sem a „Prófétákat”, sem az „Írásokat” nem fogadták el ihletettnek (amelyekben nyilvánvalóbb kijelentések vannak a feltámadást illetően). Ezt a helyet azonban (2Móz 3:6) *teljesen szó szerint és fizikailag valóságosan* kell értelmezni ahhoz, hogy a feltámadás bizonyítékának lehessen tekinteni. Ez ismét eddigi állításainkat igazolja.

Még egyszer fontosnak érzem leszögezni, hogy ebben az időben és ebben a gondolkodásmódban a feltámadás még nem volt dogmatikus tétel, és nem is volt teljesen tisztázott (mint mindjárt látni fogjuk); az erről való gondolkodás teljesen más, „*felfedező*” *jelleget* volt a későbbi keresztény „dogmatikus” megközelítéssel szemben. Már önmagában ez az Írásokat ilyen mélységben továbbgondoló kutatás (amely életforma volt a korabeli zsidóságban) is szinte ismeretlen a későbbi teológiában, amely mindig *külső* (tudatos vagy nem tudatos) szempontok, pogány filozófiák alapján ill. logikájával próbálta összhangba hozni a Bibliát.

Jézus feltámadás-hite – az evangéliumok szövege szerint – ugyanakkor különbözött is a farizeusokétól.

Mikor pedig a hegyről leszállának, megparancsolá nékik, hogy senkinek se beszéljék el, amit láttak vala, csak amikor az embernek Fia a halálból feltámad. **És ezt a szót megtarták magukban, tudakozván egymás között, mit tesz a halálból feltámadni?** (τί ἐστιν τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι = „mi az: a halálból feltámadni”) És megkérdezék őt, mondván: Miért mondják az írástudók, hogy előbb Illésnek kell eljőnie? Ő pedig felelvén, monda nékik: Illés ugyan előbb eljövén helyre állít mindent; **de hogyan** (καὶ πῶς) **van az embernek Fiáról megírva**, hogy sokat kell szenvednie és megvettetnie? De mondom néktek, hogy Illés is eljött, és azt cselekedték vele, amit akartak, amint meg van írva ő felőle. (Mk 9:9-13)

Ami az itt elsőként kiemelt mondatot illeti, eszerint *a feltámadás jellege a tanítványok számára nem volt világos*. A második kiemelt rész egy hermeneutikai beszélgetés töredékeként utal Jézussal kapcsolatos útmutatására.

Hasonló eset:

És maga mellé vévén a tizenkettőt, monda nékik: Ímé felmegyünk Jeruzsálembe, és **beteljesedik minden az embernek Fián, amit a próféták megírtak**. Mert a pogányok kezébe adatik, és megcsúfoltatik, és meggyaláztatik, és megköpdösetik; és megostorozván, megölik őt; és **harmadnapon feltámad**. Ők pedig ezekből semmit nem értének; és a beszéd ő **előlük el vala rejtve, és nem fogták fel a mondottakat**. (Lk 18:31-34)

Ha most ezeket a beszámolókat összehasonlítjuk az alábbival (ld. a kiemelt részeket), kiderül, hogy az evangélista értelmezésében a tanítványok értetlenségének az volt az oka, hogy – érthető módon – *képtelenek voltak a feltámadásra vonatkozó íráshelyeket szó szerint és fizikailag megvalósulandóként felfogni*:

És lőn, hogy amint beszélgetének és egymástól kérdezősködének, maga Jézus hozzájuk menvén, velök együtt megy vala az úton. De az ő szemeik visszatartóztatának, hogy őt meg ne ismerjék. Monda pedig nékik: Micsoda szavak ezek, amelyeket egymással váltotok járto-

tokban? És miért vagytok szomorú ábrázattal? Felevén pedig az egyik, kinek neve Kleofás, monda néki: Csak te vagy-é jövevény Jeruzsálemben, és nem tudod minémű dolgok lettek abban e napokon? És monda nékik: Micsoda dolgok? Azok pedig mondanak néki: Amelyek esének a Názáretbeli Jézuson, ki próféta vala, cselekedetben és beszédben hatalmas Isten előtt és az egész nép előtt: és mimódon adák őt a főpapok és a mi főembereink halálos ítéletre, és megfeszíték őt. Pedig mi azt reméltük, hogy ő az, aki meg fogja váltani az Izráelt. De mindezek mellett ma van harmadnapja, hogy ezek lettek. Hanem valami közülünk való asszonyok is megdöbbsentettek minket, kik jó reggel a sírnál valának; és mikor nem találták az ő testét, haza jöttek, mondván, hogy angyalok jelenését is látták, kik azt mondják, hogy ő él. És azok közül némelyek, kik velünk valának, elmenének a sírhoz, és úgy találák, amint az asszonyok is mondták; őt pedig nem látták. És ő monda nékik: **Óh balgatagok és rest szívűek mindazoknak elhívésére, amiket a próféták szóltak! Avagy nem ezeket kellett-é szenvedni a Krisztusnak, és úgy menni be az ő dicsőségébe? És elkezdvén Mózestól és minden prófétáktól fogva, magyarázza vala nékik minden írásokban, amik ő felőle megíráttak.** Elközelítének pedig a faluhoz, amelybe mennek vala; és ő úgy tőn, mintha tovább menne. De kényszeríték őt, mondván: Maradj velünk, mert immár beestvéledik, és a nap lehanyatlott! Beméne azért, hogy velök maradjon. És lőn, mikor leült velök, a kenyeret vevén, megáldá, és megszegevn, nékik adá. És megnyilatkozának az ő szemek, és megismerék őt; de ő eltűnt előlük. És mondanak egymásnak: **Avagy nem gerjedezt-é a mi szívünk mi bennünk, mikor nékünk szóla az úton, és mikor magyarázá nékünk az írásokat?** És felkelvén azon órában, visszatérének Jeruzsálembe, és egybegyűlve találák a tizenegyet és azokat, akik velök valának. Kik ezt mondják vala: Feltámadott az Úr bizonynyal, és megjelent Simonnak! És ezek is elbeszélék, mi történt az úton, miképen ismerték meg ők a kenyér megszegezéséről. És mikor ezeket beszélék, megállá maga Jézus ő közöttök, és monda nékik: Békesség néktek! Megrémülvén pedig és félvén, **azt hívék, hogy valami lelket látnak.** És monda nékik: **Miért háborodtatok meg, és miért támadnak szívetekben okoskodások? Lássátok meg az én kezeimet és lábaimat, hogy én magam vagyok: tapogassatok meg engem és lássatok; mert a léleknek nincs húsa és csontja, amint látjátok, hogy nékem van!** És ezeket mondván, megmutatá nékik kezeit és lábait. Mikor pedig még nem hívék az öröm miatt és csodálkozának, monda nékik: **Van-é itt valami ennivalótok? Ők pedig adának néki egy darab sült halat és valami lépesmázat, melyeket elvón, és előttük evék.** És monda nékik: **Ezek azok a beszédek, melyeket szóltam néktek, mikor még veletek valék, hogy szükség beteljesedni mindazoknak, amik megíráttak a Mózes törvényében, a prófétáknál és a zoltárookban énefőlem.** Akkor megnyilatkoztatá az ő elméjüket, hogy értsék az írásokat. És monda nékik: **Így van megírva, és így kellett szenvedni a Krisztusnak, és feltámadni a halálból harmadnapon...**(Lk 24:36-46)

Eszerint a tanítványok előbbi értetlenségének az oka, az evangélium szerzője szerint, hogy „balgatagok és rest szívűek a próféták szavainak elhívésére”. Ez az „elhívés” a fizikai megvalósulásra vonatkozik a fenti példa alapján. FABINY a Lk 18:34-ben leírt „elrejttségét a szavaknak” a *sensus*

plenior fogalmával magyarázza.⁵¹ Én az ellenkező oldalról inkább úgy látom, hogy Jézus *teljesen világosan és szó szerint* fogalmazta meg mondandóját, *pontosan úgy*, ahogyan annak megtörténtétől később az evangélium beszámol. Sőt úgy tűnik, éppen a teljesen egyértelmű közlés „*vakította el*” a tanítványokat: *valami mögöttest kerestek amögött, ami mögött nem volt semmi ilyesmi. Ez a hermeneutikai jelenség véleményem szerint alapvető a Biblia „immanens” megértése és különösen a próféciaák tekintetében. Ezeket ugyanis, a fentiek szerint, ugyanazon „vakság” miatt nem értették a tanítványok, ami miatt Jézus közlését sem. (Lk 24:25) Ez pedig azt az implicit állítást tartalmazza, hogy a próféták teljesen világosan beszéltek, mondhatni annyira világosan, hogy azt éppen emiatt nem tudtuk elhinni.*

És kezdé őket tanítani, hogy az ember Fiának sokat kell szenvedni, és megvetetni a vénektől és a főpapoktól és írástudóktól, és megöletni, és harmadnapra feltámadni. És ezt nyilván [παρηγοία = nyíltan, kendőzetlenül] **mondja vala.** (Mk 8:31-32/a)

Jézus ugyanis azt mondja az emmauszi tanítványoknak, hogy szellemi értetlenségük oka a próféciaák „el nem hívése” (amiről tudjuk most már, mit is jelent), ez a sajátos „vakság”, mely „*pszichológiailag*” mindössze azon alapszik, hogy a lehetetlennek tűnőt automatikusan nem szó szerint értelmezem. Így a próféciaák újszövetségi értelmezése a feltámadás ténye után kezdődik csak el a tanítványok számára: „*akkor megnyilatkoztatta az elméjüket, hogy értsék az írásokat*”.

Mielőtt mutatnánk néhány példát erre a „radikális” exegézisre, amely ezután az Újszövetség sajtja, két prófétai részlettel szeretném legalább felvetni azt a gondolatot, hogy a fenti „pszichológiai jelenséget” már az Ószövetségben is megemlítik:

És te, embernek fia, néped fiai beszélgetnek felőled a falak mellett s a házaknak ajtaiban; és egyik a másikkal szól, kiki az ő atyjafiával, mondván: Jertek, kérlek, és halljátok: **micsoda beszéd az, amely az Úrtól jó ki?** És eljönnek hozzád, ahogy a nép össze szokott jöni, s oda ülnek elődbe, mint az én népem, és hallgatják beszédidet, de nem cselekeszik, hanem szerelmeskedő énekként veszik azokat ajkokra, szívök pedig nyereség után jár. És ímé, **te olyan vagy nékik, mint valamely szerelmeskedő ének, szép hangú, s mint valamely jó hegedűs;** csak hallják beszédidet, de nem cselekszik azokat. **De ha beteljesednek, mert ímé beteljesednek, megtudják, hogy próféta volt közöttök.** (Ez 33:30-33)

Próféta: azaz *nem* költő. *Má-haddávár:* „mi (az) az szó”, de „milyen (az) a szó” is – ez egy hermeneutikai kérdésfeltevés. Mivel azonban ők nem teljesítették be (cselekedték meg) a rájuk eső részt, nem is értik meg. Ézsaiás hasonló „exegetikai krízisről” prófétál:

Ámuljatok és bámuljatok, **vakítsátok magatokat és megvakultok!** részegek, de nem bortól, tántorognak, de nem részegítő italtól. **Mert rátok önté az Úr a mély álomnak lelkét,** és bezárta szemeiteket, a prófétákat, és fejeiteket, a nézőket befedezte; és lesz mind e látás

⁵¹Fabiny 1991b, 25.

néktek, mintegy bepecsételtetett írás **beszédei, amelyet oda adnak egy írástudónak, mondván: Olvasd, kérlek, és ő szól: Nem tudom, mert bepecsételtetett.** És ha e levelet annak adják, aki nem tud írást, mondván: Olvasd el, kérlek! ő így szól: Nem tudok írást. És szólt az Úr: Mivel e nép szájjal közelget hozzám, és csak ajkaival tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem, úgy hogy irántam való félelmök betanított emberi parancsolat lön: ezért én is csodásan cselekszem ismét e néppel, nagyon csodálatosan, és bölcseseinek **bölcsésége elvész, értelmeseinek értelme eltűnik.** (Ézs 29:9-14)

Az okot ő is az erkölcs területén látja. De:

És meghallják ama napon a siketek az írás **beszédeit, és a homályból és sötétből a vakoknak szemei látni fognak.** És nagy örömük lesz a szenvedőknek az Úrban, és a szegény emberek vígadnak Izráel Szentjében. (Ézs 29:18-19)

Lássunk most néhány példát a „feltámadás utáni” keresztény exegézisre, Péter első prédikációjából:

Kit az Isten feltámasztott, a halál fájdalmait megoldván; mivelhogy lehetetlen volt néki attól fogvatartatnia. Mert Dávid ezt mondja ő róla: Magam előtt láttam az Urat mindenkor, mert ő nékem jobb kezem felől van, hogy meg ne tántorodjam. Annakokáért örvendezett az én szívem, és vígadott az én nyelvem; **annakfelette az én testem is reménységben nyugszik. Mert nem hagyod az én lelkemet a sírban, és nem engeded, hogy a te szented rothadást lásson.** Megjelentetted nékem az életnek útait; betöltesz engem örömmel a te orczád előtt. **Atyámfiaként férfiak, szabad nyilván szólnom ti előttetek** Dávid pátriárkáról, hogy ő megholt és eltemettetett, és az ő sírja mind e mai napig minálunk van. Próféta lévén azért, és tudván, hogy az Isten néki esküvéssel megesküdött, hogy majd az ő ágyékának gyümölcséből támasztja a Krisztust test szerint, hogy helyheztesse az ő királyi székibe, **előre látván ezt, szólott a Krisztus feltámadásáról, hogy az ő lelke nem hagyatott a sírban, sem az ő teste rothadást nem látott. Ezt a Jézust feltámasztotta az Isten, minek mi mindnyájan tanúbizonyságai vagyunk.** (ApCsel 2:24-32)

Ennek az érvelésnek a sajátosságai tehát a következők: a 16. zsoltár utolsó verseit *szó szerint értelmezi (nem költői kifejezésként)*. „Szabad nyíltan szólnom előttetek”: logikai ellentmondást tár fel, ugyanis Dávid, aki egyes szám első személyben ezeket mondta, meghalt és a teste nyilvánvalóan rothadást látott. Következtetése: Dávid egyes szám első személyben nem magáról, hanem a Messiásról beszélt, akinek az életében mindez fizikai értelemben megtörtént.

Ennek alapján csak taláalomra a *Zsoltárok könyvéből* néhány így értelmezhető hely:

„Könyörülj rajtam, Uram! lásd meg az én nyomorúságomat, amely gyűlölőim miatt van, **aki felemelsz engem a halál kapuiból**” (Zsolt 9:14) — Az Úrhoz kiáltok, aki dicséretre méltó, és megszabadulok ellenségeimtől. **Halál kötelei vettek körül, s az istentelenség árjai rettentet-**

tek engem. A Seol kötelei vettek körül; a halál tőrei fogtak meg engem. Szükségemben az Urat hívtam, és az én Istenemhez kiáltottam; szavamat meghallá templomából, és kiáltásom eljutott füleibe. ...**Lenyúlt a magasból és felvett engem;** kivont engem nagy vizekből. Megszabadított engem az én erős ellenségemtől, s az én gyűlölőimtől, akik hatalmasabbak voltak nálamnál. Rám jöttek veszedelmem napján; de az Úr volt az én támaszom. És **kivitt engem tágas helyre; kiragadt engem, mert kedvét leli bennem.** (Zsolt 18:4-7, 17-20) — Uram, a te erősségedben örül a király, és a te segítségédben felette örvendez. ... Életet kért tőled: **adtál néki hosszú időt, örökkévalót és végtelent.** (Zsolt 21:2, 5) — Magasztallak Uram, hogy fel-emeltél engem, és nem engedted, hogy ellenségeim örüljenek rajtam. Uram, Istenem, hozzád kiáltottam, és te meggyógyítottál engem! Uram, **felhoztad a Seolból az én lelkemet, fölélesztettél a sírbaszállók közül.** Zengedeztetek az Úrnak, ti hívei! Dicsőítétek szent emlékezetét. ... Hozzád kiáltok, Uram! Az én Uramnak irgalmáért könyörgök! Mit használ vérem, ha sírba szállok? Dicsér-e téged a por; hirdeti-é igazságodat? Hallgass meg, Uram, könyörülj rajtam! Uram, légy segítségem! Siralmamat vígságra fordítottad, leoldoztad gyászruhám, körülöveztél örömmel. Hogy zengjen néked és el ne hallgasson felőled a dicséret: Uram, én Istenem, örökké dicsőítlek téged. (Zsolt 30: 2-5, 9-13) — Kerüld a rosszat és jót cselekedjél, és **megmaradsz mindörökké.** Mert az Úr szereti az ítéletet, és el nem hagyja az ő kegyeseit; **megőrzi őket mindörökké,** a gonoszok magvát pedig kiirtja. (Zsolt 37:27-28) — **Aki sok bajt és nyomorúságot éreztettél velünk, de ismét megelevenítesz, és a föld mélységéből ismét felhozol minket.** Megsokasítod az én nagyságomat; hozzám fordulsz és megvigasztalsz engem. (Zsolt 71:20-21) — Felette nagy nyomorúságban vagyok; Uram, **eleveníts meg a te igéd szerint.** ... Te perelj peremben és ments meg; **a te beszéded szerint eleveníts meg engem!** (Zsolt 119:107, 154)

Ez az exegézis – többek között – nyilvánvaló alapját a 2Sám 23:2-3-ban találja meg a Zsoltárok tekintetében: „**Az Úrnak lelke szólott én bennem, és az ő beszéde az én nyelvem által**” (2Sám 23:2). Ez az Újszövetség magyarázata GUNKEL fentebb idézett megrökönyödésére.

Péter első levele *azonosítja az Úr szellemét a Messiás szellemével*: „Nyomozódván, hogy mely vagy milyen időre jelenté azt ki a **Krisztusnak ő bennük levő Lelke, aki eleve bizonyágot tett a Krisztus szenvedéseiről és az azok után való dicsőségről.**” (1Pét 1:11)

Eszerint az, *aki Dávidban egyes szám első személyben szól, nem Dávid volt, hanem a Messiás szelleme* (ezen a ponton érdemes szó szerinti pontossággal érteni Dávid szavait: „Jahve szelleme szólott énbennem, és az Ő beszéde az én nyelvem által” – az újszövetségi olvasó olvasata szerint, azaz nem a modern, európai „szellem”, „valaki szellemében szólni” stb. kifejezések értelmében).⁵²

⁵²Hogy ebben az értelmezési rendszerben *mikor ki beszél a szövegben*, ezt sajnos itt nincs helyem részletesen tárgyalni, de megemlítem, hogy ez a kérdés egészen szorosan összefügg a szószerintiség általunk elemzett problémájával. Az egyébként allegorizáló írásmagyarázatáról közismert Órigenész szerint „ez úgy lehetséges, hogy az egész Szentírásban a Szentlélek szól, különböző személyek által, vagyis a Szentlélek mintegy a szereplők szájába adja, hogy kinek mit kell mondania...” (Pesthy 1996, 40-41), ez a koncepció azonban szerintem nem azonos az Újszövetséggel, ahol az „Úr szelleme”, „Isten szelleme”, a „Messiás szelleme”, a „Szent Szellem” stb. gyakran egymással felcserélhető, azaz bizonyos értelemben azonos fogalmaknak tekinthetők. „Tanulságos, hogy a Zsoltár-hely [Zsolt 108:1-2] esetében a probléma mindössze az, vajon Krisztus beszél-e vagy a Szent-

Minket azonban most nem elsősorban az érdekel, hogy konkrét eseményeket az egyházatyákhoz hasonlóan ilyen módon bizonyítsunk, hanem az, ami mindebből általánosságban következik. Erre nézve megdöbbentő adalékokkal szolgál a *Zsidókhöz írt levél*:

Mert a megszentelő és a megszenteltek egytől valók mindnyájan, amely oknál fogva nem szégyenli őket atyjafiainak hívni, mondván: Hirdetem a te nevedet az én atyámfiainak, az anyaszentegyháznak közepette dicséretet mondok néked. (Zsid 2:11-12)

Az itt általa idézett ószövetségi hely a 22. zsoltár 23. verse. Érdemes megfigyelni, hogy *ezt minden további kommentár nélkül, teljesen magától értetődő módon a Messiásra vonatkoztatja*, jóllehet ebben semmilyen utalás nincs a Jézussal a földön történetekre. Hasonlóan itt is:

Azért a világba bejövetelekor így szól: Áldozatot és ajándékot nem akartál, de testet alkottál nékem, égő és bűnért való áldozatokat nem kedveltél. Akkor mondtam: Ímé itt vagyok, (a könyv fejezetében írva vagyon rólam), hogy cselekedjem, óh Isten, a te akaratodat. Fentebb mondván, hogy áldozatot és ajándékot és égő, meg bűnért való áldozatokat nem akartál, sem nem kedveltél, amelyeket a törvény szerint visznek, ekkor ezt **mondotta**: Ímé itt vagyok, hogy cselekedjem a te akaratodat. Eltörli az elsőt, hogy meghagyja a másodikat, amely akarral szenteltettünk meg egyszer s mindenkorra, a Jézus Krisztus testének megáldozása által. (Zsid 10:5-10)

Ahol az alany nélkül megfogalmazott (kiemelt) állítások szerint ismét *mintha magától értetődő-ne, hogy ami a Zsoltárokból van, azok a Messiás szavai, a Messiásról szólnak*. De kitűnik ez Jézus egyik kérdéséből is:

Mikor pedig a farizeusok összegyülekezének, kérdezé őket Jézus, mondván: Miképen vélekedtek ti a Krisztus felől? kinek a fia? Mondának néki: A Dávidé. Monda nékik: Miképen hívja tehát őt Dávid lélekben Urának, **ezt mondván: Monda az Úr az én Uramnak: Ūlj az én jobb kezem felől, míglen vetem a te ellenségeidet a te lábaid alá számolyul. Ha tehát Dávid Urának hívja őt, mi módon fia? És senki egy szót sem felelhet vala néki**; sem pedig nem meri vala őt e naptól fogva többé senki megkérdezni. (Mt 22:41-46)

A megkérdezettek egyike sem vonja kétségbe itt a feltett kérdés *kimondatlan alapját*: hogy ti. ezek a versek a Messiásról szólnak, sőt ez, úgy tűnik, *megkérdőjelezhetetlen volt számukra*.

lélek. Órigenésben fel sem merül a kérdés, hátha maga Dávid király mondja ezeket...” (Pesthy 1996, 88-91). Néha azonban még nála is éppen azért változik meg a beszélő személye, mert az adott részletet csak akkor tudja szó szerint érteni, pl. a Jer 15:10 („jaj nekem anyám, mert versengés férfivá és az egész föld ellen perlekedő férfivá szültél engemet!”) „...valódi értelmében csak akkor érvényes, ha Krisztus mondja, ha a próféta, akkor csak hüperbolikósz. Vagyis éppen azért kell az egészet Krisztusra vonatkoztatni, hogy szó szerint érthessük a mondatot (az „egész földön” ui. a prófétára szó szerint nem érvényes)” (Pesthy 1996, 106). Érdekes megjegyezni, hogy „Órigenés az effajta értelmezést szokta *anagógának* nevezni” (Pesthy 1996, 111-113; vö. még: anagógikus értelem a középkori hermeneutikában).

Mindebből arra következtethetünk, hogy ez a meggondolás implicit módon jelen volt a kereszténység előtti judaizmusban is, vagy abból a hermeneutikai háttérből, amelyet itt kutatunk (s ez az egész korabeli Messiás-koncepciót érinti), nagyon erős szükségszerűséggel következett. Ennek kulcsa pedig ismét a szövegek szó szerinti értelmezésében van. (Lásd még Zsid 7:11-28.)

Jézus feltámadása lényegében a halottak feltámadásának egy biztosítékát jelenti (1Kor 15), s ez utóbbi tekintetében a korai kereszténység azonos állásponton maradt a farizeusokkal. Ugyanekkor a feltámadás e radikális hirdetése a görög gondolkodás számára eredeti megjelenésében örültségnek tűnt, ami azonban jól érzékelteti, mennyire határozottan képviselték azt. E két utóbbi állításom illusztrálására néhány részletet idézek:

Mikor pedig Pál eszébe vette, hogy az egyik részök a szadduceusok, a másik pedig a farizeusok közül való, felkiálta a tanács előtt: **Atyámfiai, férfiak, én farizeus vagyok, farizeus fia, a halottak reménysége és feltámadása miatt vádoltatom én.** Amint pedig ő ezt mondta, meghasonlás támadt a farizeusok és a szadduceusok között, és a sokaság megoszlott. **Mert a szadduceusok azt mondják, hogy nincs feltámadás, sem angyal, sem lélek; a farizeusok pedig mind a kettőt vallják.** (ApCsel 23:6-8)

Erről pedig vallást teszek néked, hogy én aszerint az út szerint, melyet felekezetnek mondanak, úgy szolgálok az én atyáim Istenének, mint aki **hiszek mindazokban, amik a törvényben és a prófétákban meg vannak írva. Reménységem lévén az Istenben, hogy amit ezek maguk is várnak, lesz feltámadásuk a halottaknak, mind igazaknak, mind hamisaknak.** (ApCsel 24:14-15)

Agrippa király! Boldognak tartom magamat, hogy mindazok felől, amikkel a zsidóktól vádoltatom, teelőttem fogok védekezni e mai napon; Mivel te nagyon jól ismered a **zsidók minden szokását és vitás kérdését.** Azért kérek, hallgass meg engem türelmesen! Az én ifjúságomtól fogva való életemet tehát, mely kezdetétől az én népem közt Jeruzsálemben folyt le, tudják a zsidók mindnyájan. Kik tudják rólam eleitől fogva (ha bizonyosságot akarnak tenni), hogy én a mi vallásunknak legszigorúbb felekezete szerint éltem, mint farizeus. **Most is az Istentől a mi atyáinknak tett ígéret reménységéért állok itt ítélet alatt: melyre a mi tizenkét nemzetségünk, éjjel és nappal buzgón szolgálva reményli, hogy eljut; mely reménységért vádoltatom, Agrippa király, a zsidóktól. Micsoda? Hihetetlen dolognak tetszik néktek, hogy Isten halottakat támaszt fel?...**

...De Istentől segítséget vévén, mind e mai napig állok, bizonyosságot tévén mind kicsinynek, mind nagyoknak, **semmit sem mondván azokon kívül, amikről mind a próféták megmondották, mind Mózes, hogy be fognak teljesedni: hogy a Krisztusnak szenvedni kell, hogy mint a halottak feltámadásából első, világosságot fog hirdetni e népnek és a pogányoknak.** Mikor pedig ő ezeket monda a maga mentségére, **Festus nagy fenszóval monda: Boldond vagy te, Pál! A sok tudomány téged örültségbe visz.** Ő pedig monda: Nem vagyok

bolond, nemes Festus, hanem igaz és józan beszédeket szólok. Mert **tud ezekről a király, kihez bátorságosan is szólok: mert épen nem gondolom, hogy ezek közül** öelötte bármi is ismeretlen volna; mert nem valami zugolyában lett dolog ez. **Hiszel-e, Agrippa király, a prófétáknak? Tudom, hogy hiszel. Agrippa pedig monda Pálnak: Majdnem ráveszel engem, hogy keresztyénné legyek.** (ApCsel 26:2-8, 22-28)

Ez utóbbi részletben jól látszik a római Festus, és a zsidó vallást jól ismerő II. Agrippa viszonyulása közti különbség. Ez ismét arra utal, hogy nemcsak a feltámadás, hanem *az azt egyedül igazolni képes hermeneutikai felfogás is általánosan elterjedt volt a zsidóságban*, s a „hiszel a prófétáknak? Tudom, hogy hiszel...” kifejezés éppen erre vonatkozott. Nem így a görög filozófia számára:

Vetekedik vala azért a zsinagógában a zsidókkal és az istenfélő emberekkel, és a piacon mindennap azokkal, a kiket előtalált. Némelyek pedig **az epikureus és stoikus filozófusok közül összeakadtak ő vele.** És némelyek mondanak: Mit akarhat ez a csacsogó mondani? Mások meg: **Idegen istenségek hirdetőjének látszik. Mivelhogy a Jézust és a feltámadást hirdeti vala nékik.** És megragadván őt, az Areopágusra vivék, ezt mondván: **Vajjon megérthetjük-e mi az az új tudomány, melyet te hirdetsz? Mert valami idegen dolgokat beszélsz a mi füleinknek:** meg akarjuk azért érteni, mik lehetnek ezek. ...**Mikor pedig a halottak feltámadásáról hallottak, némelyek gúnyolódtak; mások pedig mondanak: Majd még meghallgatunk téged e felől.** (ApCsel 17:17-20, 32)

Kísérlet a próféciák hermeneutikája mögött álló lehetséges ontológiai megfontolások rekonstrukciójára

Először összefoglalom az eddigieket: alapvetően két fő elvet fedeztünk fel: 1) az Újszövetség próféciákra vonatkozó exegézise *a szó szerinti, fizikai jellegű beteljesedésre koncentrál, ezt igyekszik minden esetben felmutatni, illetve csak ezt tekinti szigorúan véve beteljesedésnek.* A próféták által eredetileg metaforikusan leírt kifejezéseket is gyakran szó szerint értelmezi. A két kategória (eredetileg sem átvitt, illetve eredetileg átvitt értelem) közé esik, amikor nem lehet pontosan eldönteni, hogy a próféta szándékát tekintve képes beszéddel állunk-e szemben vagy sem – az Újszövetség eszkatológiájából kitűnik, hogy ezeket is szó szerint értelmezték. Ez a törekvés általánosságban megfigyelhető az eredeti kontextusukban is leíró, prediktív próféciákra nézve – egyes esetekben azonban az eredetileg nyilvánvalóan tipológiailag jellemezhető szövegrészekbe is behatol; és nemcsak a próféták, hanem az egész Ószövetség szövegét érinti. A feltámadás példáján kimutattuk, hogy az evangélium értelmezése szerint a tanítványok azért nem tudták felfogni a próféták illetve Jézus erre vonatkozó szavait, mert nem szó szerint, hanem „automatikusan” átvitt értelemben értették azokat. Itt tehát nem a középkori keresztény vagy ókori görög hermeneutikai elv érvényesült, hanem annak pontos ellentéte: nem a szó szerinti (testi, történelmi) értelemről kell „felemelkedni” a morális, allegorikus és anagogikus értelemhez, hanem fordítva: a látszólag allegorikustól kell eljutni a szó szerinti, testi értelemhez. Ez a felfogás nyilvánvaló párhuzamot mutat a testi feltámadás és a lélek szabadulása, mint a zsidó illetve görög gondolkodás jellegze-

tes alapfogalmainak ellentétességével. Másik megfigyelésünk: 2) ezen értelmezés során a hirtelen „testté váló” szövegrész eredeti szövegkörnyezete részben, de akár teljesen is irrelevánsná válhat. Ez az elv annyira határozottan vonul végig az Újszövetségen (és sok esetben a rabbinikus iratokban), hogy nyilvánvalóan tudatos megfontolásokon alapszik (ahogyan az előző is). Néhány – általam „vegyesnek” nevezett – prófécia elemzésekor kitűnt, hogy a prófécia idézett, de fizikailag be nem teljesedett részeit az evangélium szerzője vagy meghagyta metaforikus értelmükben, vagy – mint kitűnt az idézet céljából – egy későbbi vagy korábbi eseményre vonatkoztatta. Más Újszövetségi részekből azonban kiderült, hogy az egyik helyen metaforikus értelmében hagyott rész egy másik időpontban történő fizikai beteljesedéséről nem okvetlenül mondtak le (ld. a (6) fejezetet). Így ez a probléma a prófécia időbeliségének kérdéséhez utal bennünket.

De foglalkozunk előbb részletesen az első jellegzetességgel. Az, hogy a próféták szavainak minden részletükben be kell teljesedniük, alapvetően ószövetségi elv. Az Ószövetségen belül megjövendölt és be is teljesedett prófécia egyértelműen mutatják ezt (elég itt csak a már idézett részletre utalnunk, ahol Jéhu tölti be Illés szavait szó szerint). Ugyanakkor az író-próféták – Illésnél jóval „bőbeszédűbb” – jövendölései közül sok, *ilyen értelemben, szó szerinti pontossággal* nem teljesedett be még az Ószövetség ideje alatt, az Újszövetség értelmezésében tehát ezek túlmutatnak annak keretein. Ennél azonban még bonyolultabb kérdést vet fel az, hogy a Zsoltárokat és más írásokat nem kifejezetten prediktív értelemben írták le. Ám ezek is próféták szájából származtak. Az tehát, hogy az Újszövetségben (és a rabbinikus irodalomban is) ezeket is szó szerint és fizikailag megvalósulandónak tekintik, arra mutat, hogy itt a döntő kérdés az, *próféta szájából származott-e a szó, mert ha igen, akkor annak még abban az esetben is be kell teljesednie, ha a próféta nem szó szerint értette* (illetve esetleg jóval többször értette szó szerint, mint az „átlagos” olvasó). Emögött pedig nyilvánvalóan az a gondolat áll, hogy a prófétán keresztül Isten szól (mint ezt Dávid már idézett nyilatkozatából láttuk, a prófétáknál pedig egyértelműen jelzi az „ezt mondja az Úr” kifejezés), *Isten szava pedig fizikai értelemben vett teremtő erővel van felruházva*, mint amelyre „Ő gondot visel, hogy beteljesítse azt” (Jer 1:11-12), függetlenül attól, hogy a próféta tudja-e, mikor és hogyan fog az megvalósulni. „Féljen az Úrtól mind az egész föld, rettegjen tőle minden földi lakó. Mert ő szólt és meglett, ő parancsolt és előállott” (Zsolt 33: 8-9).

Kérdés azonban, hogy ezt a viszonylag magától értetődő koncepciót megtaláljuk-e az Újszövetségben. Nézzünk meg ezzel kapcsolatban néhány helyet, amelyek szempontjából lényeges lesz azt is figyelembe venni, hogy Jézus és tanítványai is hitük szerint próféták voltak, és ugyanaz a „prófétaság szelleme” volt rajtuk, mint a korábbi prófétákon (Lk 13:33). „És hozzámenvén a kísértő, monda néki: Ha Isten fia vagy, **mondd, hogy e kövek változzanak kenyerekké**” (Mt 4:3).

A kísértő e felszólításának tartalmi igazságát nem tagadta Jézus, s az bizonyára nem jelentett volna kísértést, ha képtelennek tartotta volna magát ilyen cselekedetre. Egy másik példa:

Mikor pedig beméne Jézus Kapernaumba, egy százados méne hozzá, kérvén őt, és ezt mondván: Uram, az én szolgám otthon gutaütötten fekszik, és nagy kínokat szenved. És monda néki Jézus: Elmegyek és meggyógyítom őt. És felevén a százados, monda: Uram, nem vagyok méltó, hogy az én hajlékomba jöjj; **hanem csak szólj egy szót, és meggyógyul az én**

szolgám. Mert én is hatalmasság alá vetett ember vagyok, és vannak alattam vitézek; és mondom egyiknek: Eredj el, és elmegy; és a másiknak: Jöszte, és eljő; és az én szolgámnak: Tedd ezt, és megteszi. Jézus pedig, amikor ezt hallá, elcsodálkozék, és monda az őt követőknek: Bizony mondom néktek, még az Izráelben sem találtam ilyen nagy hitet. ... És monda Jézus a századosnak: Eredj el, és legyen néked a te hited szerint. És meggyógyult annak szolgálója még abban az órában. (Mt 8:5-10, 13)

Ez a történet azonos elven alapszik azzal az ószövetségi esettel, amikor Elizeus meggyógyította Naámánt (2Kir 5).

Erről a kérdéstről az evangéliumok szerint explicit módon is tanított Jézus:

És másnap, mikor Bethániából kimentek vala, megéhezék. És meglátván messziről egy fügefát, amely leveles vala, odaméne, ha talán találna valamit rajta: de odaérvén ahhoz, levélnél egyebet semmiféle sem találá; mert nem vala fügeérésnek ideje. Akkor felevén Jézus, monda a fügefának: Soha örökké ne egyék rólad gyümölcsöt senki. És hallák az ő tanítványai. Reggel pedig, amikor mellette menének el, látják vala, hogy a fügefafa gyökerestől kiszáradott. És Péter visszaemlékezvén, monda néki: Mester, nézd, a fügefafa, amelyet megátkoztál, kiszáradott. És Jézus felevén, monda nékik: Legyen hitetek Istenben. Mert bizony mondom néktek, ha valaki azt mondja ennek a hegynek: Kelj fel és ugorjál a tengerbe! és szívében nem kételkedik, hanem hiszi, hogy amit mond, megtörténik, meglesz néki, amit mondott. (Mk 11:12-14, 20-23)

Az a mondat, amely itt így szerepel: „legyen hitetek Istenben”, eredetileg: ἔχετε πίστιν Θεοῦ, azaz: „*bírjátok (birtokoljátok) az Isten hitét*”. Hogy ezt mennyire szó szerint érti, azt egyrészt az utána következő mondat teszi nyilvánvalóvá, azt pedig, hogy ezt sem képletes, szellemi értelemben kell érteni, az elszáradt fügefafa esete mutatja meg. (Hogy ez utóbbi minek a képe, előképe, arról a szöveg nem beszél: amit fontosnak tart az egészben, az az Isten hitével kimondott szavak megvalósulása. Ez ismét jól mutatja a korai és későbbi kereszténység írásértelmezésének hangsúlykülönbségét.) A fenti történetre és tanításra sok parallel ószövetségi helyet sorolhatnánk fel, de itt csak egyet említek:

És szóla Thesbites Illés, a Gileád lakói közül, Akhábnak: Él az Úr, az Izráel Istene, aki előtt állok, hogy ez esztendőknben sem harmat, sem eső nem lészen; hanem **csak az én beszédem szerint**. (1Kir 17:1, lásd még a már idézett Ez 33:30-33-at.)

Ez lehet tehát egy „prófétikus ontológia” alapja az Újszövetségben.

A hitnek ezt a szellemét Pál is azonosította a zsoltárszerzők hitével, mégpedig éppen a feltámasztásra nézve: „Mivelhogy pedig **a hitnek mibennünk is ugyanaz a lelke van meg, amint írva van: Hittem és azért szóltam; hiszünk mi is, és azért szólunk**; tudván, hogy aki feltámasztotta az Úr Jézust, Jézus által minket is feltámaszt, és veletek együtt előállít” (2Kor 4:13-14).

Ez a zsoltár általa idézett részletét – lásd a kiemeléssel jelzett részeket! – az eddigiek értelmében nagyon „kézzelfoghatóan” interpretálja: „Minthogy **megszabadítottad lelkemet a haláltól**, szemeimet a könnyhullatástól és lábamat az eséstől: **Az Úr orczája előtt** [tehát az eljövendő világban] **fogok járni az élőknek földén. Hittem, azért szóltam; noha igen megaláztatott valék**” (Zsolt 116:8-10).

Visszatérve az ószövetség-értelmezésre, a fenti látásmód azt is jelenti, hogy *a próféták szavai (Isten szavai) erősebbek a létező (fizikai) valóságnál. Ez nyilvánvaló, hiszen a teremtett világot Isten szava hozta létre (Zsid 11:3), ez a szó a prófétákon keresztül történő beavatkozásai esetében is képes teremteni, illetve a meglevőket félretéve (elpusztítva) újakat létrehozni, és végül (ez az Újszövetség – és a rabbinikus irodalom – egyik központi állítása) egy új világmindenséget állítani a régi helyére.* Hangsúlyoznunk kell, hogy ez az eljövendő világ, hasonlóan a feltámadáshoz, *nem* immateriálisan értendő! A mennyei Jeruzsálem – a *Jelenések könyve* szerint is – *a földre* száll le, és az ott – illetve a prófétáknál – leírt új koszmosz léte *teljesen valóságosan értendő* a korai zsidókeresztény paradigma szerint (lásd pl. Jel 20:11-22:5 és vö. Ézs 54:10-17, 60:1-22, 65:17-66:24).

Ez ugyanakkor az Írás értelmezésének területén az alábbi logikai jellegű következményekkel jár: *ha a valóságos tények és az Írás szövege ellentmondani látszanak, akkor az Írást kell igaznak tekinteni és eszerint folytatni a gondolkodást.* Pál például ismerte az Izraelre vonatkozó ígéreteket, és látva ugyanakkor a zsidóság ellenállását a kereszténységgel szemben, így érvel:

Mert kívánnám, hogy én magam átok legyek, elszakasztva a Krisztustól az én atyámfiáiért, akik rokonaim test szerint; akik izráeliták, akiké a fiúság és a dicsőség és a szövetségek, meg a törvényadás és az isteni tisztelet és az ígéretek; akiké az atyák, és akik közül való test szerint a Krisztus, aki mindeneknek felette örökké áldandó Isten. Ámen. **Nem lehet pedig, hogy meghíusult legyen az Isten beszéde** [οὐχ οἶον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ = nem mintha (nem úgy áll a dolog, hogy) semmivé lett (kiesett, elveszett, kiszorult, megbukott stb.) volna az Isten szava]. **Mert nem mindnyájan izráeliták azok, kik Izráeltől valók...** (Róm 9:3-6)

Ezután az érvelés (lásd Róm 9–11. fej.) már ezen az alapon épül fel, s végül arra fut ki, hogy majd „az egész Izráel megtartatik, amint meg van írva: Eljő Sionból a szabadító, és elfordítja Jákobtól a gonoszságokat, és ez nekik az én szövetségem, midőn eltörlöm az ő bűneiket”. Lehetetlen tehát, hogy Isten szava ne valósuljon meg, ám hogy ez mikor történik meg, azt nem tudjuk. Ez a gondolat azonban már átvezet a próféciaák értelmezése időbeliségének kérdéséhez.

Hasonló elvet szögez le a Róm 3:1-4 is:

Mi tekintetben különb hát a zsidó? Vagy micsoda haszna van a körülméltkedésnek? Minden tekintetben sok. Mindenekelőtt, hogy az Isten reájok bízta az ő beszédeit. De hát hogy ha némelyek nem hittek? Vajjon azoknak hitetlensége nem teszi-e hiábavalóvá az Istennek hűségét? Távol legyen. **Sőt inkább az Isten legyen igaz, minden ember pedig hazug,** amint meg van írva: Hogy igaznak ítéltessél a te beszédeidben, és győzedelmes légy, mikor vádolnak téged.

Ez ismét azt mutatja, hogy az Újszövetség szerint minden körülmények között az Írást kell igaznak – azaz megvalósulónak – tekinteni minden esetleges emberi érvel szemben. Ez az axiomatikus állítás pedig egyenesen következik a fentebb tárgyalt meggyőződésből, amelynek lényege, hogy Isten szava (a próféták Isten hitével kimondott szava) erősebb a (látható) valóságnál.

Ez a hit ugyanakkor nem tartalmazza azt, hogy az Ószövetség olvasója mindent szó szerint értelmezve, teljes egészében előre láthatja a történelmet. Az általam „vegyesnek” nevezett értelmezések és a Róm 9:6 előbbi vizsgálatánál ugyanis láthattuk, hogy ez az exegézis megengedi, hogy az egymás mellett megjövendölt események között óriási időbeli távolságok legyenek, sőt akár felcserélődjen azok sorrendje. (És más hasonló eseteket is: egy jövendölés beteljesedhet többször is; beteljesedhet először vagy többször metaforikus értelmében, majd konkrét értelmében, sőt fordítva is stb. Egyszóval minden variáció elképzelhető, ezekre azonban külön-külön nincs helyünk itt példákat hozni, ld. a Függelék.) *Ez ad véleményem szerint magyarázatot a kontextus teljes szabadsággal történő kezelésére.* Eszerint a próféciák összessége mint egy az örökkévalóságban „kifeszített háló” fedi le a történelem időbeliségét, bár annak ugyanakkor legfőbb irányító elve. Ez a „háló” azonban – az Újszövetség implicit szempontjai szerint – az ember részéről nem látható át – legalábbis a jövő irányában –, jóllehet teljes megvalósulása bizonyos.

Mikor azért azok egybegyűltek, megkérdeék őt, mondván: **Uram, avagy nem ez időben állítod-é helyre az országot Izraelnek? Monda pedig nékik: Nem a ti dolgotok tudni az időket vagy alkalmakat, melyeket az Atya a maga hatalmába helyeztetett. Hanem vesztek erőt, minekutána a Szent Lélek eljő reátok: és lesztek nékem tanúim** úgy Jeruzsálemben, mint az egész Júdeában és Samáriában és a földnek mind végső határáig. (ApCsel 1:6-8)

Figyelemre méltó, hogy a Szent Szellem, azaz a „prófétai szellem” ígérete nem tartalmazta az idők és alkalmak (χρόνοι / καιροί = idők [korszakok, időszakok] vagy alkalmas időpontok [körülmények, helyzetek, viszonyok, pillanatok stb.]) ismeretének ígérését. Az *erő* a tanúságtetésre és nem erre az ismeretre vonatkozik. A tanítványok kérdése egyébként ismét a számukra természetes módon szó szerint értett és rendkívül időszerűnek látszó próféciákra, Izrael messiási helyreállítására vonatkozott. *A válasz nem tagadta ezen igény jogosságát* – mint azt Jusztinosztól és Origenésztől fogva tették később a keresztények – de az idejét mintegy „elrejtettnek” tekintette. Hasonló hely a Mt 24:35-36: „Az ég és a föld elmúlnak, de az én beszédeim semmiképpen el nem múlnak. **Arról a napról és óráról pedig senki sem tud**, az ég angyalai sem, hanem **csak az én Atyám egyedül.**” Ez ismét azt mutatja, hogy a beteljesedések idejét Isten nem közölte (legalábbis általában nem).

Hogy az Újszövetség szerzőinek felfogása szerint ez az Ószövetség prófétáira is hasonlóképpen vonatkozott, azt az alábbi rész jelzi:

„...elérvén hitetek célját, a lélek idvességét. **Amely idvesség felől tudakozódtak és nyomozódtak** a próféták, akik az irántatok való kegyelem felől jövendöltek: **nyomozódván** [ἐξεζητήσαν = vizsgálatot folytat, számon kér, kutat], **hogy mely vagy milyen időre** [εἰς τίνα

ἡ ποῖον καιρὸν = mi(csoda) (melyik) vagy milyen (miféle, mennyi) alkalomra (időpontra stb.)) **jelenté azt ki a Krisztusnak ő bennök levő Lelke**, aki eleve bizonyoságot tett a Krisztus szenvedéseiről, és az azok után való dicsőségről. **Akiknek megjelentetett, hogy nem magoknak, hanem nekünk szolgáltak azokkal**, amelyeket most hirdetnek néktek azok, akik prédikáltak néktek az evangéliumot az egekből küldött Szent Lélek által; amikbe angyalok vágyakoznak betekinteni. (1Pét 1:9-12)

Mindebből két megállapítást vonhatunk le, az egyiket a prófétákra, a másikat az újszövetségi értelmezőkre nézve. A prófécia e különös *időbeli meghatározatlanságát* a próféták szemszögéből jól megfogalmazza az alábbi két idézet: „Mi egyéb az előre tudás, mint a jövőről való tudás? És mi a jövő Isten számára, aki minden idő felett áll? Ha pedig Isten tudása magában foglalja a dolgokat, akkor ezek az Ő számára nem eljövendők, hanem jelenlévők; s így már nem beszélhetünk előre tudásról, csupán tudásról...”⁵³ És ami ebből következik: „A bibliai próféták helyes magyarázatának előfeltétele, hogy tisztában legyünk a prófétai látásmód szellemi törvényével: az örökkévalóság és az idő más dimenziójú valóságok.⁵⁴ A Szent Szellem kenetében, a kijelentés vételekor a próféta átlép az időbeliségből az örökkévaló Isten jelenlétebe. Ebben a magasabbrendű dimenzióban, az örökkévaló Szellemben Isten embere az időt egészként szemlélheti és tekintheti át, mert az örökkévalóság – Isten létezési tere és tartozéka – oszthatatlan uralom alatt tartja az idő részeit (múlt, jelen, jövő). Ezért fordul elő, hogy a próféta a kinyilatkoztatás vételének időpontjától különböző idő-távolságokra eső történéseket szorosan egymáshoz kapcsol, egymás mellé helyez, és így a próféciaiban a távoli jövő közel kerül a jelenvaló és a múltbeli eseményekhez. Gyakorta a kijelentés a most és a lesz közötti évezredes idő-távolságokat átrepüli, sőt a Szentírásban a közeli és távoli jövő bekövetkezendő eseményeit egy képben tárja elénk a próféta. Pl. a Babilonra vonatkozó ószövetségi jövendölések „beteljesedési intervalluma” három évezred, de a próféciaik gyakran egyetlen fejezetbe vagy versbe vannak sűrítve”⁵⁵

„Gunkel azt hangoztatja – írja BUBER – a zsolttár [72.] messianisztikus értelmezésével szemben, hogy a Messiást mint *eljövendőt hirdetik*, de itt a zsolttár költője *jelenvalóként imádkozik* érte. Az eredeti messianisztikus hitben egyáltalán nem létezik „a Messiás” mint külön kategória, akit hiányolnak, akire várnak, akit ígértek – az a felkent, aki megbízását teljesíti...”⁵⁶ BUBER ezen végkövetkeztetésében az időbeliség e problémáját megoldja ugyan a puszta ószövetségi szöveg „természetes”, logikus vizsgálatával, feloldva közben „a Messiás” kategóriáját. Ez az álláspont azonban nemcsak az Újszövetség, de nyilván a korabeli rabbinikus hagyomány és zsidó nép nagy részében élő határozott elképzelésnek is az ellenkezője. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a 72. zsolttár *valamelyik*, a zsolttár születésével egy időben működő „felkentől” (mondjuk Salamonról) szól, akkor GUNKEL álláspontjáról ismét meg kell lepődnünk az ilyen kifejezéseken (vö. a tőle fentebb már idézett részletet), vagy SPINOZÁVAL együtt „a keleti ember beszédstílusának” kell tartanunk azokat:

⁵³ Augustinus: *Ad Simplicianum de diversis quaestionibus* II.2, idézi Auerbach 1987, 31.

⁵⁴ Az újszövetségi és korai keresztény időfogalmakhoz jó bevezetést nyújt: Ramelli 2021.

⁵⁵ Németh 2001, 212.

⁵⁶ Buber 1991, 176. Lásd még Jusztinosz, *Párbeszéd a zsidó Tryphóonnal* XIV. 1-7.

Féljenek téged **amíg a nap áll**
 és **ameddig a hold fénylik,**
nemzedékről nemzedékre...
 Virágozzék **az ő idejében**
 az igaz és a béke teljessége,
amíg nem lesz a hold...
 és **minden nemzet** szolgáljon néki... (Zsolt 72:5, 7, 11/b)

Ezzel szemben az intertestamentális, újszövetségi és rabbinikus hagyomány ezen részeket szó szerint veszi (*és ez számára a kiindulópont!*), ebből következik „a Messiás” fogalma; és ennek van alárendelve a zsoltár időbeliségének kérdése. Eszerint – és ezt máshol is láthatjuk – a múlt-, jelen-, jövőidejű megfogalmazás irrelevánsá válik.⁵⁷

Lássuk tehát *az újszövetségi értelmező* álláspontját az időbeliség szempontjából. Mint láthattuk, ő sem rendelkezik ez események időpontjainak tudásával, ugyanakkor *egzisztenciális értelemben alapvető számára a próféciákhoz való viszony*, melyet az eddigiek fényében *egy sajátos, állandó történelmi figyelemként fogalmazhatunk meg, amelynek tér- és időbeli viszonyítási pontjai a körülvevő világban bekövetkező próféciák szó szerinti beteljesedéseként is interpretálható események, melyek a fentebb említett, javarészt ismeretlen, az „örökkévalóságban kifeszített prófécia-háló” egyes „vonalai” mentén mégis közvetlen eligazítást adhatnak a személyes cselekvés számára, (anélkül, hogy az illető az egészet átlátná).* E szükségképpen kissé elvont megfogalmazás illusztrálására lássunk néhány példát:

És azokban a napokban felkelvén Péter a tanítványok között, monda (vala pedig ott együtt mintegy százhusz főnyi sokaság): Atyámfiak, férfiak, **szükség volt betelni annak az írásnak, melyet megjövendölt a Szent Lélek Dávid szája által Júdás felől, ki vezetőjük lőn azoknak, akik megfogták Jézust.** Mert miközénk számláltatott, és elnyerte ennek a szolgálatnak az osztályrészét. ... Mert **meg van írva a Zsoltárok könyvében:** Legyen az ő lakóhelye pusztá, és ne legyen lakó abban. És: **Az ő püspökségét más vegye el. Szükség azért, hogy azok közül a férfiak közül, akik velünk együtt jártak minden időben,** míg az Úr Jézus közöttünk jártak, a János keresztségétől kezdve mind a napig, melyen fölveték tőlünk, **azok közül egy az ő feltámadásának bizonyosága legyen mivelünk egyetemben.** Állatának azért elő kettőt, Józsefet, ki hivatik Barsabásnak, kinek mellékneve Justus vala, és Mátyást. És imádkozván, mondanak: Te, Uram, ki mindeneknek szívét ismered, mutasd meg a kettő közül egyiket, akit kiválasztottál, Hogy elnyerje az osztályrészét e szolgálatnak és apostolságnak, melytől eltévelyedék Júdás, hogy az ő saját helyére jusson. Sorsot vetének azért reájok, és esék a sors Mátyásra, és a tizenegy apostol közé **számláltaték.** (ApCsel 1:15-17, 20-26)

⁵⁷ Ezen a ponton két felfedezett elvünk meglepő közelségbe kerül a rabbinikus exegézishez: „Két általános elv, mely gyakran előfordul: *én múqdám úmuchar battóra* („a Tóra nem időrendi sorban halad” [pontosabban: „a Tórában nincs későbbben és korábban”] Pesz. 6b) és: *én miqra jócé múdé pesutó* („az Írás egyetlen verse sem veszti el soha egyszerű [*pesat*] értelmét”, értsd: tekintet nélkül bármilyen hozzá fűzött interpretációra; Sabb. 63a; Jeb. 24a)”. (Encyclopaedia Judaica, ‘Hermeneutics’ címszó.)

Ha ezt összevetjük a 109. zsolttárral, látható, hogy egy prófécia szó szerinti értelmezésétől (amely egyszersmind ismét feltételezi e zsolttárnak „automatikusan” messiási próféciaaként történő felfogását – erről fentebb már szóltunk) egy közvetlenül hozzá kapcsolható másik jövendölés szándékos betöltése felé lépnek tovább („az ő hivatalát más foglalja el”).

Hogy a tanítványok döntéseiket mindig hasonló módon hozták, azt a pogány-kereszténység nem kis problémáját eldöntő „első zsinaton” felszólaló Jakab érvelése ismét jól mutatja:

Miután pedig ők elhallgattak, felele Jakab, mondván: Atyámiai, férfiak, hallgassatok meg engem! Simeon elbeszélé, mimódon gondoskodott először az Isten, hogy **a pogányok közül vegyen népet az ő nevének, és ezzel egyeznek a próféták mondásai, mint meg van írva:** Ezek után megtérek és felépítem a Dávidnak leomlott sátorát; és annak omladékait helyreállítom, és ismét felállatom azt: **hogy megkeresse az embereknek többi része az Urat, és a pogányok mindnyájan, akik az én nevemről neveztetnek. Ezt mondja az Úr, ki mindezeket megcselekszi. Tudja az Isten öröktől fogva minden ő cselekedeteit. Azokáért én azt mondom, hogy nem kell háborgatni azokat, kik a pogányok közül térnek meg az Istenhez;** hanem írjuk meg nekik, hogy tartózkodjanak a a bálványok fertelmességeitől, a paráznaságtól, a fülvaholt állattól és a vértől. (ApCsel 15:13-20)

Érvelését a többiek elfogadták, ez döntő volt arra nézve, hogy válhatnak-e egyáltalán a pogányok keresztényekké. Ez egy mércéje tehát a cselekvésnek, és véleményem szerint egyáltalán nem csak egy külsődleges társadalmi konvenciónak való megfelelés értelmében, hanem egészen erős, Izrael döntő történelmi szerepéről való meggyőződésen alapuló, egzisztenciális értelemben.

* * *

Végezetül néhány történelmi körülményről kell szólnunk. Az általunk tárgyalt, és az Újszövetségben központi fontosságú hermeneutikai látásmód a kereszténységben már nagyon korán a második, majd az utolsó helyre szorul a tipológiai és másfajta írásmagyarázatok mögött. Jusztinosz még aktívan használja, Órigenésznél és Ágostonnál azonban már dominál az allegorikus és figurális értelmezés, később pedig szinte teljesen eltűnik: a szószerintiség kérdése már csak az Ószövetség történeteivel kapcsolatban merül fel. Ezzel szerves összefüggésben tűnik fel Órigenésztől fogva a „testi Izrael” és „szellemi Izrael” (Egyház) allegorikus megkülönböztetése, és az ún. „helyettesítési teológia”, amely szerint Isten Izraelt végleg elvetette, azaz az Izrael jövőjére vonatkozó próféciaik az Egyházra értendők.⁵⁸ (Ez a nézet homlokegyenest ellenkezik az Újszövetség felfogásával, lásd a már

⁵⁸ „Emiatt azt a részt, hogy *és visszavezetlek saját földetekre*’, majd kicsivel később a következőt, mely szinte ugyanazt ismétli: *és lakni fogtok azon a földön, melyet atyáitoknak adtam*’ (Ez 36:24, 28), *nem testi értelemben kell vennünk, miként a testi Izrael, hanem a Szellemi Izraelhez illő szellemi értelemben*. Hiszen a minden népből egybegyűjtött Egyház, amelyen nincs *sem szeplő, sem ránc*, s amely mindörökké uralkodik majd Krisztussal, nem más, mint a boldogok földje, az élők földje” (*De doctrina Christiana* III. 49. Böröczki Tamás ford., kiemelés tőlem, R. T.). Nyilvánvaló, hogy ez a nézet nem azonos az Újszövetségével, s hogy ugyanakkor Augustinus Isten országáról alkotott, az egész későbbi teológiát meghatározó látásának egyik alapja. Egy hasonló, általános érvényű kijelentése: „mindazt, amit az isteni kijelentésekben sem az erkölcsök tisztességére, sem a hit igazsá-

említett Róm 9–11. fejezeteket; de a zsidókeresztény hermeneutikai paradigma sem engedi meg az ilyen értelmezést.) Ez az elképzelés Órigenész – majd később az egész Egyház – írásmagyarázatát áthatja. Mivel így az ezekben a próféciákban (márpedig ezek teszik ki a próféták könyveinek legnagyobb és legmeghatározóbb részét) szereplő konkrét helyek, események szó szerinti felfogása értelmezhetetlenné vált, ezeket a jövendöléseket kizárólag allegorikusan („spiritualizálva”) értették; majd ez a látásmód kiterjedt az egész Ószövetség szövegére, és elméleti szinten is egyeduralkodóvá vált.

Mind a zsidóság, mind a – főként protestáns – kereszténység felfogásában azonban radikális változást hozott Izrael állam létrejötte, *amely interpretálható prófétai jövendölések beteljesedéseként is.*⁵⁹ Ezt az izraeli zsidóság jelentős (nem csak vallásos) része sok esetben politikai hivatkozási alapként is, de még inkább mintegy „nemzeti-egzisztenciális” értelemben felhasználta és megélte; a kereszténységben pedig azok a felekezetek, illetve mozgalmak, melyek a „helyettesítési teológiát” már nem vették át, s így Izrael államot üdvtörténeti szempontból üdvözik, hasonló értelemben beszélnek (vö. Róm 11:15). Így a fenti vizsgálódás nem nélkülöz bizonyos aktualitást sem, hiszen a kétezer év után, a bibliai hermeneutika és a teológia szempontjából csak a Kr. u. 70-ben történetekhez mérhető, radikálisan megváltozott helyzetet még egyik oldalon sem dolgozták fel igazán.⁶⁰

gára sajátos értelemben nem vonatkoztathatunk, jelképes értelműnek kell vennünk” (uo. 164). A helyettesítési teológiáról (másnéven szuperszezzionizmusról) lásd Aguzzi 2017.

⁵⁹ Lásd pl. a következőket: „És lesz ama napon, hogy Isai gyökeréhez, aki a népek zászlója leszen, eljönnek a pogányok, és az ő nyugodalma dicsőség leszen. És lesz ama napon: az Úr másodszor nyújtja ki kezét, hogy népe maradékát megvegye, amely megmaradt Assiriától, Egyiptomtól, Pathrosztól, Szerectenországtól, Elámtól, Sinártól, Hamáthtól és a tenger szigeteitől. És zászlót emel a pogányok előtt, és összegyűjti Izráel elszéledt fiait, és Júdának szétszört leányait egybegyűjti a földnek négy szárnyairól. Megszűnik Efraimnak irigysége, és Júdából a gyűlölködők kivágattanak; Efraim nem irigykedik Júdára, és Júda sem támad többé Efraimra. És repülnek a Filiszteusoknak hátára napnyugot felé, és kelet fiaiban együtt vetnek zászmányt, és kezét vetnek Edomra és Moábra, és az Ammoniták engednek nekik” (Ézs 11:10–14). – „Ne félj, mert én veled vagyok, **napkeletről** meghozom magodat, és **napnyugotról** egybegyűjtelek. Mondom északnak: add meg; és **délnek**: ne tartsd vissza, hozd meg az én fiaimat messzünnen, és leányimat a földnek végéről...” (Ézs 43:5–6) – „És Izráel megszabadul az Úr által örök szabadulással, nem vallotok szégyent és gyalázatot soha örökké” (Ézs 45:17) – „Feltúrte az Úr szent karját **minden népeknek** szemei előtt, hogy lássák a föld **minden** határai Istenünk szabadítását!” (Ézs 52:10) – „Ezt mondja az Úr, aki adta a napot, hogy világítson nappal, aki törvényt szabott a holdnak és a csillagoknak, hogy világítsanak éjjel, aki felhőborítja a tengert és annak habjai zúgnak, Seregek Ura az ő neve: **Ha eltűnnek e törvények előlem, azt mondja az Úr, az Izráelnek magva is megszakad, hogy soha én előttem nép ne legyen.** Ezt mondja az Úr: Ha megmérhetik az egeket ott fenn, és itt alant kifürkészhetik a föld fundamentumait: én is megútálom Izráelnek minden magvát, mindazokért, amiket cselekedtek, azt mondja az Úr! imé eljönnek a napok, azt mondja az Úr, és felépítetik a város az Úrnak a Hanániel tornyától fogva a szeglet kapujáig. És kijjebb megy még a mérőkötél azzal átellenben a Garéb hegyéig, és lefordul Góhat felé. És a holttesteknek és a hamunak egész völgye, és az egész mező a Kidron patakáig, a lovak kapujának szegletéig kelet felé az Úr szent helye lesz, **nem rontatik el, sem el nem pusztítatik soha örökké**” (Jer 31:35–40).

⁶⁰ A szabályt erősítő néhány kivétel keresztény oldalról: Jenson 2000; Diprose 2004; Moseley 2013 – zsidó oldalról: Ravitzky 2011.

Bibliográfia

- AGUZZI 2017: Aguzzi, Steven D.: *Israel, the Church, and Millenarianism: A Way Beyond Replacement Theology*. London–New York: Routledge.
- AUERBACH 1987: Auerbach, Erich: Figura. In: Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete* (Ikonológia és műértelmezés 3.) Szeged: JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1. rész, 17–70.
- BARTON PAYNE 1973: Barton Payne, J.: *Encyclopedia of Biblical Prophecy: The Complete Guide to Scriptural Predictions and Their Fulfillment*. Grand Rapids, MI: Baker.
- BLOMBERG 2016: Blomberg, Craig L.: *The Historical Reliability of the New Testament: Countering the Challenges to Evangelical Christian Beliefs*. Nashville, TN: B&H Academic.
- BROWN 1977: Brown, Raymond E.: *The Birth of the Messiah: A Commentary on the Infancy Narratives in Matthew and Lke*. Garden City, NY: Doubleday.
- BUBER 1961: Buber, Martin: *Two Types of Faith*. New York: Harper Torchbook.
- BUBER 1991: Buber, Martin: *A próféták hite*. Budapest: Atlantisz.
- BULTMANN 1990: A hermeneutika problémája. In: Csikós Ella, Lakatos László (szerk.): *Filozófiai Hermeneutika*. Budapest: Akadémiai, 91–114.
- CHILDS 2004: Childs, Brevard S.: *The Struggle to Understand Isaiah as Christian Scripture*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- COETZEE 1994: Coetzee, Johan H.: Close reading of the Bible. *Old Testament Essays* 7(4): 72–77.
- DALMAN 1991: Dalman, G.: Jézus-Jésua, ford. Tatár György. *Múlt és Jövő* 4, 94–97.
- DIPROSE 2004: Diprose, Ronald E.: *Israel and the Church: The Origins and Effects of Replacement Theology*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.
- EHRMAN 2011: Ehrman, Bart D.: *The Reliability of the New Testament*. Minneapolis, MI: Fortress Press.
- ENGELMEIER 2018: Engelmeier, Hanna: Die Wirklichkeit Lesen. Figura und Lektüre bei Erich Auerbach. In Hanna Engelmeier, Friedrich Balke (szerk.): *Mimesis und Figura. Mit einer Neuauflage des »Figura«-Aufsatzes von Erich Auerbach*. Leiden: Brill, 89–118.
- FABINY 1991a: Fabiny Tibor: A tipológiai gondolkodásmódról. Figura és betöltődés. *Keresztyén Igazság ÚF* 9, 20–27.
- FABINY 1991b: Fabiny Tibor: Mit jelent? Egy értelem, több értelem, és a „sensus plenior” a Biblia interpretációjában. *Keresztyén Igazság ÚF* 10, 22–30.
- FABINY 1994: Fabiny Tibor: *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében* (Hermeneutikai füzetek 1.) Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont.
- FABINY 1998: Fabiny Tibor: *A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és a irodalmi hermeneutika történetéből*. Szeged: JATEPress.
- GADAMER 1984: Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor. Budapest: Gondolat.
- GRÜLL 2009: Grüll Tibor: *A kövek kiáltanak. 50 történeti dokumentum az Újszövetség tanulmányozásához*. Budapest: Szent Pál Akadémia.

- HABERMAS 2006: Habermas, Gary R.: Why I believe the New Testament is historically reliable. In Norman L. Geisler, Paul K. Hoffman (szerk.): *Why I Am A Christian: Leading Thinkers Explain Why They Believe*. Grand Rapids, MI: Baker, 161–174.
- HINDSON 1978: Hindson, Edward E.: *Isaiah's Immanuel*. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- JENSON 2000: Jenson, Robert W.: Toward a Christian Theology of Israel. *Pro Ecclesia* 9(1): 43–56.
- KÖRTNER 1999: Körtner, Ulrich H.J.: *Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai* (Hermeneutikai Füzetek 19.) Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont.
- LAATO 1988: Laato, Antti: *Who Is Immanuel? The Rise and Foundering of Isaiah's Messianic Expectations*. Turku: Åbo Academic Press.
- MOSELEY 2013: Moseley, Carys: *Nationhood, Providence, and Witness: Israel in Protestant Theology and Social Theory*. Eugene, OR: Wipf and Stock.
- NÉMETH 2001: Németh Sándor: A történelmi és a végső Babilon. In: *A hit botránya*. Budapest: Új Spirit, 211–248.
- NEUSNER 1987: Neusner, Jacob: *Scriptures of the Oral Torah*. San Francisco: Harper and Collins.
- PANNENBERG 1990: Pannenberg, Wolfhart: Hermeneutika és egyetemes történelem. In: Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete* (Ikonológia és műértelmezés 3.) Szeged: JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1. rész, 115–146.
- PESTHY 1996: Pesthy Monika: *Órigenés, az exegéta*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport.
- RAHLFS 1935: Rahlfs, Alfred: *Septuaginta: id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*, vols. 1–2. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt.
- RAMELLI 2021: Ramelli, Ilaria L. E.: Time and eternity. In Mark Edwards (szerk.): *The Routledge Handbook of Early Christian Philosophy*. New York–Abingdon: Routledge, 41–54.
- RAVITZKY 2011: Ravitzky Aviézer: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam*. Pozsony–Budapest: Kalligram.
- RICOEUR 1995: Ricoeur, Paul: *A bibliai hermeneutika*, ford. Bogárdi Szabó István és Mártonffy Marcell (Hermeneutikai Füzetek 6.) Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont.
- SCHWEITZER 1989: Schweitzer, Albert: A keresztyénség és a világvallások. In: *Albert Schweitzer a gondolkodó. Válogatás Albert Schweitzer műveiből*. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- SHEPHERD 2013: Shepherd, Tom: The Scholar and the Word of God: Reflections on 2 Peter 1:16–21. *Journal of the Adventist Theological Society* 24(2): 3–17.
- SPINOZA 1953: Spinoza, Baruch: *Teológiai-politikai tanulmány*. Budapest: Akadémiai.
- SPINOZA 1957: Spinoza, Baruch: *Politikai tanulmány és levelezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- STRACK-BILLERBECK 1961: Strack, Billerbeck: *Kommentar zum Neuen Testament*. München: C. H. Beck.
- SZEMES 2018: Szemes Botond: A szoroson túl. A close reading módszere és lehetséges alternatívái. *Prae* 3, 73–90.
- ZODHIATES 1988: Zodhiates, Spiros (szerk.): *The Hebrew-Greek Key Study Bible*. Grand Rapids, MI: Baker Book House.

URBACH 1987: Urbach, Ephraim E.: *The Sages. Their Concepts and Beliefs*, vols. 1-2. Jerusalem: Magnes Press.

URIS 1989: Uris, Leon: *Exodus*. Budapest: Fabula.

VISOTZKY 1988: Visotzky, Burton L.: Jots and Tittles: On Scriptural Interpretation in Rabbinic and Patristic Literatures. *Prooftexts* 8(3): 257-269.

WEISS 1984: Weiss, Meir: *The Bible from Within. The Method of Total Interpretation*. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem.

ZSENGELLÉR 2015: *A kánon többszólamúsága. A Héber Biblia/Ószövetség szöveg- és kánontörténete*. Budapest: L'Harmattan, Kálvin Kiadó.

FÜGGELÉK

Prediktív jellegű próféciaik és beteljesedésük, illetve a rájuk vonatkozó hermeneutikai állítások az Újszövetségben.

Mt	1:22-23		24:15		1:68-79
	2:5-6		24:21, 29-30		2:28-34
	2:15		25:31-32		3:2-6
	2:18		26:24		4:4
	2:23		26:28		4:9-11
	3:2-3		26:31		4:17-21
	4:4		26:54, 56		4:32
	4:6		26:64		7:20-23
	4:14-16		27:3-10		7:27
	4:17/b		27:35		8:9-10
	5:17-19	Mt	27:46		12:51-53
	7:12		28:18		13:28-29
	8:11	Mk	1:2-4		16:16-17
	8:16-17		1:15		16:29-31
	10:35-36		1:22		18:31-34
	11:3-5		4:11-12		18:38-39
	11:10, 13-15		7:5-9		19:45-46
	12:15-21		9:10-13		20:27-40
	12:23		11:15-17		20:41-44
	13:10-15		11:21-23		21:22-27
	13:34-35		12:35-37	Lk	22:20
	13:52		13:14		22:22
	15:3-9		13:19, 24-26		22:37
	17:10-13		14:24		22:67-70
	19:28		14:27		23:30
	21:2-7		14:49		23:46
	21:12-13		14:62		24:25-48
	21:15-16		15:28	Jn	1:1-5, 14
	21:19-22		15:34		1:21-23
	21:42-45		16:19		1:46, 50
	22:23-33	Lk	1:1-4		2:14-17
	22:40		1:13-17		4:25-26
	22:41-46		1:31:33		5:29

	5:38-40	Róm	1:2-4		3:14-18
	5:46-47		1:17		4:13
	6:45		2:24	2Kor	5:10
	7:14-17		3:1-4		6:2
	10:33-36		3:9-19		6:16-7:1
	11:23-26		3:21		9:8-10
	12:14-16		4:6-8	Gal	3:7-9
	12:23		4:16/b-25		3:10-11
	12:37-41		8:33-36		3:13-14
	13:18		9:6		3:16, 29
	13:31-32		9:12-13		4:26-27
	14:26		9:15-18	Ef	1:20, 22
	15:24-25		9:24-29		2:13-14/a
	17:12		9:32-33		2:17
	19:24		10:6-8		3:3-5
	19:28-30		10:12-13		4:7-11
	19:36-37		10:14-15		6:13-17
	20:9		10:16-17	Fil	2:10
ApCsel	1:4		10:18-21	Kol	2:2-3, 8-9
	1:6-7		11:7-10		3:1/b
	1:16-26		11:26-27	1Thess	2:13
	2:16-21		14:10-12		5:8
	2:23-36		15:3-4		5:14
	2:39		15:8-13	2Thess	1:7-10
	3:18-26		15:20-21		2:3-4
	4:25-29		16:25-26		2:8-11
	8:28-35	1Kor	1:18-20	2Tim	2:15
	10:42-43		1:27-31		3:14-17
	13:22-23		2:7-10	Zsid	1:1-13
	13:26-29		3:19-20		2:5-9
ApCsel	13:32-41		4:5		2:11-13
	13:46-47		6:2-3		2:16/b
	15:14-19		11:25		3:7-15
	17:2-3		14:21-22		4:3-11
	17:10-12		15:3-4		5:5-6, 10
	18:28		15:11-12		6:1
	24:14-15		15:24-28		6:13-20
	26:6-8		15:52		7:11-28
	26:22-28		15:54-55		8:1
	28:23-28	2Kor	1:20		8:6-13

	10:5-18	14:8
	10:26/b	14:10
	10:30	14:14-20
	10:38	16:3-4
	11:1-3	16:17-21
	12:2	17:17/b
	12:5	18:2-24
	12:26-29	19:10/b
	13:5-6	19:15
1Pét	1:9-12	19:17-18
	2:3	19:20
	2:10	19:21
	2:22-25	20:4-6
	3:22	20:8-10
1Pét	4:17	20:11
2Pt	1:16-21	20:12
	2:20-22	20:13
	3:1-17	20:14-15
1Jn	1:1-4	21:1-8
	4:1-6	21:10-22:7
2Jn	7-10	22:10
Júd	14-19	22:16
Jel	1:4-8	22:20
	2:23	
	2:26-27	
	3:7	
	3:19, 21	
	5:5	
	6:12-17	
	7:14-17	
	8:7, 8, 12	
	9:2-11	
	10:5-7	
	11:3-6	
	11:8	
	11:15-19	
	12:5	
	12:6	
	12:7	
	12:14/b	
	13:5-7	